

Araştırma Makalesi / Research Article

**1980'LERDE CELÂL BAYAR:
SON YILLARI, SİMGESEL ROLÜ VE ÖLÜMÜ
ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER***

Anıl BIÇAK**

Öz

Mahmut Celâl Bayar (1883-1986), Türk ve dünya tarihindeki siyasi isimler arasında örneğine pek az rastlanacak bir biçimde 103 yaşını aşkın bir ömür geçirdi. Dahası bu ömrünün her bir periyoduna pek çok unvan ve rol sığdırdı. Bu rollerde kimi zaman övgü kimi zaman eleştiri topladı. Bunların yanında asıl şaşırtıcı olan ise, asırlık ömrünün son yıllarının dahi dolu dolu geçmesidir. Bu durum Bayar'ın bu son yıllarında büyük bir siyasi ilgiye maruz kalmasından ileri gelir. Şüphesiz bunun arkasında yatan ana etken, dönemin siyasi iklimini oluşturan 12 Eylül'ün yarattığı siyasi koşullardır. Sil baştan siyaset nizamı ve mevcut politikacıların yasaklı hâle gelmesi, siyasetteki yeni yüzler için Bayar'ı bir çekim merkezi hâline getirecektir. Bayar'a duyulan bu alaka Bayar'ın hayattaki son yıllarında olduğu gibi ölümünü izleyen günlerde de canlıdır. Zira Bayar'ın vefatı; Anıtkabir'e defnedilmesi gündemini ve birtakım siyasi tartışmaları beraberinde getirecektir.

Bu bağlamda makalede, Celâl Bayar'ın söz konusu unvan ve rollerinin en sonuncusu olan, "merkez sağın icazet makamı" olarak görüldüğü son yılları ele alınır. Bayar'a atfedilen bu rolün tarihsel seyri incelenirken yine Bayar'ın 12 Eylül'e bakışı, son yıllardaki sağlığı, yazarlık ve siyasi faaliyetleri, verdiği mülakat ve demeçler ile dikkat çektiği konular ölçüsünde bir değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca ölümünden defnine uzanan sürece de beraberinde getirdiği tartışmalar ile birlikte yer verilmektedir. Dolayısıyla çalışma, asırlık bir ömre sahip olan Celâl Bayar'ın 1980'li yıllara denk gelen ömrünün son yıllarının bir dökümünü ve siyasi manasını analiz etme gayesi taşır.

Anahtar Kelimeler: Celâl Bayar, merkez sağ, icazet makamı, 12 Eylül, 1980'ler.

* Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Doktora Programında, "Celâl Bayar: Çok Partili Yaşama Geçişten Vefatına (1945-1986)" başlığı ile hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (e-posta: anil.bicak1@gmail.com), (ORCID: 0000-0002-9385-1650).

CELÂL BAYAR IN THE 1980s: EVALUATIONS ON HIS LAST YEARS, SYMBOLIC ROLE AND DEATH

Abstract

Mahmut Celâl Bayar (1883-1986) lived a life of over 103 years, which is rarely seen among political figures in Turkish and world history. Moreover, he had many titles and roles in each period of his life. He sometimes received praise and sometimes criticism in these roles. What is really surprising is that even the last years of his century-long life were intense. This situation stems from the great political interest Bayar received in these last years. Undoubtedly, the main factor behind this is the political conditions created by the September 12 coup that created the political climate of the period. The political order created from scratch and the current politicians being banned will make Bayar a center of attraction for a new faces in politics. This interest in Bayar during his last years continued in the days following his death. Because Bayar's death brought with it the agenda of his burial in Anıtkabir and some political discussions.

In this context, the article examines Celâl Bayar's last years, when he was seen as the "symbolic authority figure of the centre-right", which was the last of his titles and roles. While examining the historical process of the role attributed to Bayar, an evaluation is made in terms of Bayar's perspective on the September 12 coup, his health in recent years, his writing and political activities, the interviews and statements he gave, and the issues he drew attention to. In addition, the process from his death to his burial is included, along with the discussions it brought. In this regard, the study aims to analyze the political meaning of the last years of Celâl Bayar's life, which coincided with the 1980s, who had a century-long life.

Keywords: *Celâl Bayar; centre-right, symbolic authority figure, September 12, 1980s.*

1. Bayar'ın Günlük Yaşamı, Sağlık Durumu ve Yazarlık Faaliyetleri

Celâl Bayar'ın Kasım 1964'te Kayseri Cezaevinden çıktıktan sonra ölümüne dek hayatını idame ettirdiği yer, İstanbul/Kadıköy'de Çiftehavuzlar semtinde Hazırcevap Sokak'ta bulunan evleri oldu. Burada kızı Nilüfer Gürsoy, damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, torunları Emine, Akile ve Ayşe Bilge Gürsoy ile yaşam sürdü.¹ Siyasal yazın tarihinde belli semt ya da sokak adlarının belirli siyasilerle özdeşleştiği görülür. Örneğin Güniz Sokak, uzun yıllar Süleyman Demirel'in siyasi çalışmalarını yaptığı mekân olarak işlev görmüş; bu nedenle sokak adı, akıllara doğrudan Demirel'i getirmiştir. Bu bakımdan "Çiftehavuzlar" da zaman içinde siyasetçilerin uğrak yeri olması hasebiyle Bayar ile özdeşleşmiştir, denilebilir. Celâl Bayar'ın Çiftehavuzlar'daki evinde son yıllarındaki günlük rutini hakkında torunu Prof. Dr. Akile Gürsoy şu bilgileri vermektedir:

Hayata bağlı ve zamanını verimli şekilde geçiren gündelik yaşamı vardı. Aile içinde bazı kuralların gözetilmesini beklerdi. Sofraya hep birlikte oturulması, gidilecek yerlere geç kalınmaması, insanların bekletilmemesi gibi konularda disiplinliydi. Düzenli bir günlük rutini vardı. Sabahları kalkınca kahvaltı eder ve önce tüm gazetelere bakar, ilgilendiği haberleri ve köşe yazarlarını dikkatle okurdu. O yıllar bugünkü gibi televizyonun, bilgisayarların ve cep telefonlarının olmadığı yıllardı. Gazeteler önemli bir haber kaynağı idi. Çok kitap okurdu. Mutlaka düzgün giyinmeye ve güne öyle başlamaya çalışırdı. Yazmaya devam ettiği hatıraları için masa başında çok zaman geçirirdi. Her gün doktor tavsiyesi üzerine bahçede, evde ve dışarıda biraz yürüyüş yapmaya gayret ederdi. Öğleden sonra ziyaretçileri olur, onlarla beraber sohbet ederdi. Akşam yemeğinden sonra da çalışmaya devam ederdi. Son yıllarında gözleri bozulduğu için okumakta güçlük çekmeye başladı. Geç saatlere kadar ona gazete okuduğumu hatırlıyorum. Çalışmaktan hiç bıkmazdı. Son nefesine kadar Türkiye'nin meseleleri ile ilgiliydi ve hafızası, muhakeme gücü hep güçlü kaldı.²

Celâl Bayar'ın ilerleyen yaşına rağmen bilinç ve hafızasını koruması, ona okur-yazarlık faaliyetlerini sürdürebilme şansı tanımaktaydı. Kızı Nilüfer Gürsoy da Bayar'ın son ana dek şuurunu koruduğu bilgisini vermektedir: "*Babamın şuurunu son ana dek öylesine güzeldi ki... Pırıl pırıldı. Geçmişi çok güzel hatırlıyordu.*"³

1 Enes Hançer, "Celal Bayar'ın Son Yılları (1980-1986)", *Asırlık Çınar Celâl Bayar*, cilt 1, ed. Nurettin Gülmez ve Nejdettin Bilgi (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 920-921.

2 Prof. Dr. Akile Gürsoy ile 27 Mayıs 2023'te e-posta aracılığıyla yapılan görüşmeden öğrenilmiştir.

3 "Sessiz tarih", *Hürriyet*, 23 Ağustos 1986, 13. Bayar'ı ziyaret eden birçok kimsenin, bu hususu destekleyici beyanatlarını görmek mümkündür. Dönemin başbakanı Turgut Özal'ın, Bayar ile 1980'li yıllardaki bir sohbetinden bahsederken anlattıkları konuyu örneklendirir: "(...) Bana

1980’li yıllarda Celâl Bayar’ın yaş günleri hem ait olduğu siyasi çevrenin kadim ve yeni kadrolarını bir araya getiren bir siyasal organizasyon hâlini almasıyla hem de basının ilgisi itibarıyla dikkat çekicidir. Bayar’ın yaş gününe dair birçok kaynak 16 Mayıs gününü esas alır. Doğru tarih ise 15 Mayıs 1883’tür.⁴ Bununla birlikte Bayar’ın yaş günlerinin çoğunlukla 16 Mayıs’ta kutlandığını görürüz. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu Bayar, bir mülakatında şöyle anlatmaktadır: *“Babam eski usul, Kuran-ı Kerim’in arkasına yazmış, ‘Oğlum Mahmud Celâleddin 3 Mayıs Rumi tarihinde doğmuştur’ diye, aradaki farkı hesap ettiler. (...) Hariciye, ‘3 Mayıs, Miladi takvimle 15 Mayıs yapar’ dedi. Fakat 15 Mayıs’ı ben beğenmedim. Çünkü İzmir’in işgali o güne rastlar. 27 Mayıs için sokaklara dökülen kimselerin konuştuklarını telsizle dinlemişler, ‘Celâl Bayar ne uğursuz adammış, İzmir’in işgal edildiği gün dünyaya gelmiş’ diyorlarmış. (...) Bu sebepten yaş günümü 16 Mayıs’ta kutluyorum.”*⁵

16 Mayıs 1980’de Celâl Bayar’ın 98. yaş günü kutlandı. Bayar, gazetelere esprili bir eda ile *“Daha 100 yaşında bile değilim, genç sayılırım”* diye demeç verirken⁶ *“100. yaş günümü de kutlayacağım ve dalya diye bağıracacağım”* diye ekledi.⁷ Dalya bahsi, Bayar’ın 1962 yılındaki yaş gününde günlüğüne kaydettiği dileği ve kendi kendisiyle iddialaşması idi: *“55-60 yaşında iken 85 yaşına kadar yaşamaya karar vermiştim. Bundan evvel ölmeyecektim. 80’e yaklaştıkça zaafa uğramaya ve kararımı eksik bulmaya başladım. 85’i bulalım o zaman bir revizyon yaparım”* diyordum. Şimdi 80’i buldum. Fikrim değişti, eski kararında zaman aşımı vardır, muteber değildir.

epeyce hatıralarından bahsetti; Atatürk’le, İsmet Paşa ile ilgili. Hafızası da fevkalade berrak olduğu için bir dönemi olduğu gibi anlattı. Hatta bana 1982’de söylediklerini, Meclis’te geçen sene kelimesi kelimesine aynen tekrarlamıştır. O yaştaki hafıza, Allah’ın bulunmaz bir hediyesidir diye düşünüyorum.” Bkz. Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları (13.12.1985 – 12.12.1986), (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1986), 910-911. Yönetmen Halit Refiğ, *Yorgun Savaşçı* adlı filmi için Bayar’ın hatıralarına başvurmuş idi: *“Ben Celal Bayar’ı ilk defa bu vesileyle 98 yaşında iken yakından gördüm. (...) o yaştaki hafızası gerçekten şaşırtıcıydı. Çerkez Ethem, Albay Bekir Sami, Yüzbaşı Selahattin, Karaosmanoğlu Halit Bey haklarında, sanki kısa zaman önce birlikteymişler gibi açık, seçik, teferruatlı bilgiler verdi. (...) Daha sonraki karşılaşmamızda 100 yaşının içindeydi. 100 yaşındaki hafızası, zekâsı, muhakemesi, nüktedanlığı (...) inanılmaz gibiydi. (...) Birbirinden çok farklı konularda yaşadıklarını ve düşündüklerini büyük bir rahatlıkla anlatıyordu.”* Bkz. Halit Refiğ, “Dünden Bugüne Bayar”, *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*, haz. Mükerrrem Sarol ve İsmet Bozdağ, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982), 147-148.

4 Bayar’ın tuttuğu günlüklerin bir sayfasında da yanlış bir tarih hesabıyla 16 Mayıs’ın esas alındığı yazılıdır. Yücel Demirel, bu hususu düzeltir. Bkz. Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, haz. Yücel Demirel, 4. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 10, 235.

5 Nazlı Ilıcak, “Bayar 100 yılın muhasebesini yapıyor”, *Tercüman*, 16 Mayıs 1982, 7. Bayar’ın yaş günlerinde, yaş hesabının da 1 yıl ileri olacak şekilde kayda geçmesi ilginçtir. Böyle olunca örneğin, 100. yaş günü 1983 yılına denk gelse de 1982’deki tören 100. yaş temalıdır. Bu bir ihtimal, öteden beri böyle devam ettiği içindir; bir ihtimal ise doğum yılının bir süre 1883 yerine 1882 olarak kabul görülmesi dolayısıyladır.

6 “Celal Bayar 98 yaşına girdi”, *Milliyet*, 16 Mayıs 1980, 7.

7 “Bayar 98. yaş gününü de Umurbey’de kutladı”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1980, 6.

*Bilirsiniz, pazarlarda herhangi bir madde tartılırken 99 okkadan sonra yüzü bulunca 'dalya' diye bağırırlar, yeniden birden başlarlar. Ben de yüzü bulunca 'dalya' diye bağıracağım. Hepinize aynı usulü tavsiye ederim.”*⁸ Nitekim, 15 Mayıs 1982’de Bayar’ın 100. yaşı kutlandı.⁹ Hayatını kaybettiğinde ise 103 yaşında idi. İlerleyen yaşı ve buna paralel zaman zaman çeşitli davetlere iştirak etmesi onu ayrı bir ilgi odağı da yapmaktaydı. Bayar basında çok kere “dünyanın en eski politikacısı” veya “tarihi eskiten politikacı” sıfatlarıyla anıldı.¹⁰ İlerleyen yaşı ona 1986 itibarıyla “torununun torununa” sahip bir büyükbaba olma şansı verdi.¹¹ Ayrıca Yasin Haşımoğlu’nun ölümünün ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu organı olan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) hayatta olan tek üyesi konumunda idi.¹²

Bayar doğal olarak sık sık sağlığı ve günlük rutini ile ilgili sorulara muhatap kaldı. Fakat hiçbir zaman “uzun bir ömür sürmek” gibi bir kaygısının olmadığını söyledi: “Yaşım uzasın, hayatımı ona göre tanzim edeyim diye bir programım olmadı. Bundan 56 yıl önce sigarayı bıraktım. Bu sırada alkolü bazen bir hafta her gün aldım, bazen de hiç almadım. Ömrüm boyunca hastalanmaktan hiç korkmadım. Ancak doktorlarımın dediklerini de yerine getirmekten geri kalmadım.”¹³ Bayar için bir zamanlar günde 40-60 adet içtiği sigarayı bırakması önemli bir dönüm noktası idi. Atatürk’ün Meclis’te Büyük Nutku’nu okuduğu günlerde sigara içmeden geçilen 8-10 saat Bayar için iradesine karşı doğal bir meydan okuma olmuş ve bunu fırsat bilerek sigarayı bırakmayı başarmış idi.¹⁴ Ayrıca tüm beslenme geçmişinde ifrat ve tefritinin olmaması ve 8 saatlik muntazaman uyku alışkanlığı da Bayar’ın bu yaşlarda altını çizdiği özelliklerinden oldu.¹⁵

8 Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, 41. İhsan Sabri Çağlayangil ve İbrahim Kirazoğlu da Bayar’ın bu bahsine farklı zamanlarda tanık olmuşlardı. Bkz. İhsan Sabri Çağlayangil, “Bayar Yüz Yaşına Gिरerken”, 100. *Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*, haz. Mükerrerem Sarol ve İsmet Bozdağ, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982), 59; İbrahim Kirazoğlu, “Ölümlü Yüz Yüze”, 100. *Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*, haz. Mükerrerem Sarol ve İsmet Bozdağ, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982), 129.

9 Coşkulu bir tören ve yoğun bir katılımı 100. yaşını kutlayan Bayar, kendisi için hazırlanan 99 çizgili “dalya panosuna” 100. çizgiyi attı. Nüktedan bir eda ile çevresine takılmayı ihmal etmedi: “Dalya 100 demektir. İşte sözümü tuttum. İkinci dalyayı ilan etmekte tereddüt ediyorum. İkinci dalya için söz veremem ama 1,5 dalyaya evet diyorum!” Bkz. “Bayar: Hedef 1,5 Dalya”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1982, 13.

10 “Dünyanın en eski politikacısı’ Bayar 103. yaş gününe hazırlanıyor”, *Milliyet*, 13 Nisan 1984, 3; “Dünyada yaşayan en yaşlı siyaset adamı Celal Bayar”, *Günaydın*, 15 Mayıs 1984, 1; “Tarihi eskiten politikacı”, *Hürriyet*, 17 Mayıs 1984, 5.

11 3 çocuk babası olan Bayar 7 torun, 6 torun çocuğu ve 1 de torununun torununa sahip durumda idi. Bkz. “Bayar’ın yaş gününe herkes davetli”, *Milliyet*, 7 Mayıs 1986, 8. Torunu Demirtaş Bayar’ın internet sitesinde yazan biyografik malumat da bu bilgiyi doğrular. Bkz. <https://www.celalbayer.org>.

12 “Haşımoğlu toprağa verildi”, *Milliyet*, 17 Nisan 1986, 7.

13 “Bayar, ‘Bu ikinci dalyanın ilk senesi’ dedi”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1983, 6.

14 “Sigarayı Atatürk’ün Büyük Nutku’nu okuduğu gün bıraktım”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1982, 14.

15 *Arşiv Odası*, “Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982 - BBC Türkçe”, BBC News Türkçe, erişim 3 Ocak 2025. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ>. Tuna Serim, “Celal Bayar’la 100. yılında röportaj - Celal Bayar Tarihi”, *Hayat*, s. 12 (22 Mart 1982): 54.

Celâl Bayar, aktif politikadan ayrılmasının ardından kendisine belirlediği düsturu şöyle kaydetmiş idi: “Devletten ve ikbalden bekleyeceğim hiçbir şey yoktur. Ne kimseden korkmama, ne kimseyi korkutmama sebep var! Ömrümün -hemen hemen- yetmiş yılını, memlekete hizmet yollarında tükettim. Gözlerimi yumuncaya, teneşire sırtımı yaslayıncaya kadar, doğru bildiklerimi, memleketime yararlı olduğuna inandıklarımı yazacağım, söyleyeceğim!”¹⁶ Türkiye’nin özellikle çok partili yaşama geçişten bugüne önemli politik aktörlerinin Türk yazın tarihine katkıları hep tartışılmalıdır. Celâl Bayar’ın bu açıdan hayli üretken olduğu söylenebilir. Zira Bayar aktif politikadan çekilmesinin ardından Millî Mücadele’nin çeşitli periyotlarını içeren siyasi anılarını yazmış ve bahse konu anılar *Ben de Yazdım* ismiyle, sekiz cilt olarak 1965-1972 yılları arasında yayımlanmıştır.¹⁷ Öte yandan Bayar’ın Türk siyasi hayatının çeşitli devirlerine yönelik değerlendirme ve yorumları, bazıları 1980’li yıllarda olmak üzere bilhassa İsmet Bozdağ ve Cemal Kutay’ın editörlüklerinde yayımlanma imkânı buldu.¹⁸ Bunların yanı sıra Bayar, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi sonrasında yaklaşık 3 yıl boyunca kaldığı Kayseri Cezaevinde günlük tutmuş ve notlar almış, burada yazdıkları da sonraları kitap olarak yayımlanmıştır.¹⁹ Tüm bunların yanına bolca mülakatı da eklediğimizde Bayar’ın yukarıda kaydettiği üzere, aktif politika dışında iken kendisine belirlediği ilkeyi hayata geçirdiğini belirtmek gerekir.

Sekiz ciltlik *Ben de Yazdım* adlı eser, Millî Mücadele döneminin Bayar penceresinden bir tahlili idi. Ne var ki Bayar’ın tarih sahnesindeki ağırlığı sonraki yıllarda da en belirleyici makamlarda devam etmiş idi. Bayar bu bakımdan anılarını, içeriğini Atatürk devrinin oluşturacağı biçimde devam ettirme niyetini hep korudu:

“Ben de Yazdım’ı bırakmış değilim; bırakamam onu... Esas itibarıyla kitapçımın mutabakım. Ben, 14 ciltte bitireceğim onu, diyorum. Kitapçım da ihtimal iktisadi düşünce ile, 12’ye indir, dedi. Ama maalesef ben de

16 İsmet Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat: Celâl Bayar*, (İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986), 121.

17 Celâl Bayar’ın anılarını yazmasındaki itici güç, kitabının önsözünde belirttiği üzere Atatürk’ün teşviki olmuştur. O günlerin gelenekselleşen akşam toplantılarından birinde, Milli Mücadele günlerine dair intibalarını anlatan Bayar, Atatürk’ten gelen “bunları yazması” yönündeki çağırını emir ve sonra da vasiyet olarak telakki ettiğini belirtmektedir. Kitabın ismi de Atatürk’ün “*Rica ederim, yazınız*” sözlerine karşılık bir cevap niteliğinde idi. Bkz. Celâl Bayar, *Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, cilt 1, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997).

Anıların ilk baskısı Baha Matbaası tarafından yapılırken, 1997’de Sabah Yayınları yeniden basımını gerçekleştirdi. 2019’da ise İş Bankası Kültür Yayınları, anıları 3 ciltte topladı.

18 Bunların başlıcaları için bkz. Cemal Kutay, *Celâl Bayar’ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, (İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1982); Celal Bayar, *Atatürk’ün Metodolojisi ve Günümüz*, haz. İsmet Bozdağ, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1978); *Celâl Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*, haz. İsmet Bozdağ, (İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986); *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*, haz. İsmet Bozdağ, (İstanbul: Emre Yayınları, 1991); *Celal Bayar Anlatıyor: Bilinmeyen Atatürk*, haz. İsmet Bozdağ, 5. bs. (İstanbul: Truva Yayınları, 2009).

19 Bkz. Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*.

şikâyetçiyim; muntazam çalışmıyorum, zaman kaybediyorum. (...) Şimdi de Atatürk'e ait olanları ayırıyorum. Atatürk'ü Anıtkabir'e koyacağız, son cilt benim nutkumla bitecek. Yani arşivim benim evimde; vesikaları ben topluyorum, düzenliyorum. Ciddi yardımcım da yok! Kendim ne yapabilirsem o. Yardım dışardan temin edemedim. Ve sonra da hastalık oluyor; çalışmıyorum, vakit kaybediyorum. Bir defa başlayabilirsem çabuk gidecek; çünkü orada tarih sırasını takip ederek ne yazılacağı malum oluyor. Ona sürat temin edeceğim.”²⁰

Bayar, Atatürk'e ait kısımları *Ben de Yazdım*'ın devamına ayırırken²¹, daha sonraki evreleri de bir başka çalışmasına saklamıştı: “*Bir de 'Kendi Gördüklerim' diye, ayrıca Atatürk devrinin dışında olanları da yazıyorum. O da 3 cilt olacaktır. Onu da neşredeceğim. Yüzde 85 nispetinde o da bitmiştir.*”²² Fakat bu çalışmalarını yayınlama imkânı bulamadı. İlerleyen yaşının getirdiği doğal bir takatsizlik hâli, bu durumun ana nedeni olarak görülebilir. Ama 12 Eylül Askerî Darbesi sonrasındaki demokrasiye geçiş sürecinde oluşan siyasi konjonktür, onun hayatına bir süreliğine de olsa yeniden tempolu bir rutin getirecektir.

2. Celâl Bayar'ın 12 Eylül Değerlendirmeleri

Celâl Bayar Türk demokrasisinin ilk askerî darbesini ifade eden 27 Mayıs'ın devirdiği bir cumhurbaşkanı ve akabinde idam istemiyle suçlanan bir sanık pozisyonunda idi. Böyle bakıldığında 20 yıl sonra gerçekleşen 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin Celâl Bayar tarafından destek ile karşılanması dikkat çekicidir. Zira Bayar, 12 Eylül'ü “olumlu” karşılayanlardandı. Darbe günü, bir vesileyle yanında bulunan bazı basın mensuplarına ilk demeci, “*Eskiler 'el-hayru mâ vaka' derler. Yani, 'olan hayırlıdır'*” şeklinde oldu. “*Memleketin içine düştüğü şartları hepimiz biliyorduk. Daha üç ay önce, fikrimi soran gazetecilere bir iç savaşa sürüklenmekte olduğumuzu haber*

20 Utkan Kocatürk, “Celâl Bayar'la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2, 5 (1986), 357-359, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156500>.

21 Bayar, yazmaya başladığı fakat tamamlamadığı *Ben de Yazdım*'ın 9. cildinde ordu, politika, Atatürk'ün demokrasi anlayışı ve muhalefet ve milletvekillerinin mecliste hükümeti denetlemesi hakkındaki düşünceleri, 1924 Anayasası'nın etkileri gibi konuları ele almayı planlamış idi. Bkz. Prof. Dr. Akile Gürsoy ile 27 Mayıs 2023'te e-posta aracılığıyla yapılan görüşmeden öğrenilmiştir.

22 *Arşiv Odası*, “Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982 - BBC Türkçe”, BBC News Türkçe, erişim 3 Ocak 2025. Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ>.

Bayar farklı mülakatlarında da *Köşemde Gördüklerim*, *Kendi Köşemden Gördüklerim* isimleri ile bu çalışmasından bahsetti. Kitabın içeriği ile ilgili ise “ülkenin mühim meseleleri, mali ve para politikaları, komünizmin ülkede ve beynelmilel alandaki etkileri, Ortadoğu” gibi konu başlıklarını işlediğinden söz etti. Bkz. Tuna Serim, “Celal Bayar'la 100. yılında röportaj - Celal Bayar Tarihi”, *Hayat*, s. 12 (22 Mart 1982): 13; Deniz Som, “Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar 100 yaşında”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1982, 12; Pınar Türenç, “Ünlüler ve Tatil: Bayar 'ikinci yüzyılı'nın ilk yaz tatilini Çiftehavuzlar'da geçirdi”, *Milliyet*, 5 Eylül 1982, 9; Kocatürk, “Celâl Bayar'la Bir Konuşma”, 358.

vermiştim. Sayın Genelkurmay Başkanı haklıdır. Bu müdahale bizi bir uçurumun başından çevirdi. Bütün kalbimle muvaffak olmalarını diliyorum. Hepimizin vazifesi, muvaffakiyetlerini kolaylaştırmak olmalıdır.” diye de ekledi.²³ Bayar, simgesel başkanlığını yaptığı ve eski Demokrat Partililerin (DP) “siyaset kulübü” olan 14 Mayıs Vakfı’ndaki arkadaşlarına ve darbenin hışmına uğrayan Adalet Partililere (AP) yaptığı açıklamalarda da 12 Eylül’ü olumlayan bir çizgide durdu ve onu 27 Mayıs’tan itinayla ayırdı.²⁴

Bayar’ın sonraki süreçte verdiği demeçler de, darbeye karşı müspet olan ilk intibasını koruyacak doğrultuda oldu:

Bu ordu Türk milletinin ordusudur. Çaresiz kalınca 12 Eylül Harekâtı’nı yapmak zorunda kaldı. Bu eylem Türkiye için elzemdi. Sizler burada 12 Eylül’ün partilere ne getirdiğini ne götürdüğünü tartışmayınız. Harekât partilerin üstünde bir olaydır.²⁵

12 Eylül’ü gerçekleştirenler iyi yoldadır, onlara inanıyorum. Milletçe onlara destek olmamız gerekir.²⁶

Damarlarında Türk kanı taşıyan herkes 12 Eylül Harekâtını destekler ve inançla, güvenle, saygıyla bağrına basar.²⁷

Bu soruya prensiplerime göre cevap istemeyin. ‘Bu kış komünizm gelecek’ diyen bir kimse olarak, demokrasi anlayışım ve prensiplerim ne olursa olsun, 12 Eylül’ün karşısında olamam. Ayrıca 12 Eylül Harekâtı, bir cunta hadisesi olarak vasıflandırılmaz. Bu harekâta Türk ordusu hiyerarşik bütünlük ve disiplin içinde katılmıştır. 12 Eylül’ü, 12 Eylül’e takaddüm eden günlerin vukuatını unutarak değerlendirmek hatalıdır. Bu harekât, Türkiye’yi o gün içinde bulunduğu vahim ve ümitsiz durumdan kurtarmıştır.²⁸

23 Olcay Göker, “Bir Gözlem ve Bir Sonuç”, 100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan, haz. Mükerrer Sarol ve İsmet Bozdağ, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982), 89-90.

24 Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, 2. bs. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985), 111-112; Nazlı Ilıcak, *12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 73-74. Sıkı bir “Bayaracı” olan Belig Beler, Bayar’ın bu konudaki kanaatlerini yakından dinleyenlerdendi. Bayar’ın bir öğle yemeğindeki sözlerini şöyle nakletmektedir: “Kim ne söylerse söylesin, 12 Eylül hareketiyle 27 Mayıs aynı şeyler değildir. 12 Eylül’ü milletin arzusunun tercümanı olarak bütün Türk ordusu yapmıştır ve komünizme karşı yapmıştır. Bu hareket Türk milletinin kurtuluş hareketidir” Bkz. Belig Beler, *Yazamadıklarım*, (İzmir: Memleket Matbaacılık, 1993), 77.

25 “‘Devleti’ Ön Planda Tutanlar”, *Milliyet*, 29 Ocak 1981, 7.

26 “Celal Bayar: 12 Eylül Harekâtı iyi yoldadır”, *Yankı*, 514 (2-8 Şubat 1981): 9.

27 “Celâl Bayar: ‘Damarlarında Türk kanı taşıyan herkes 12 Eylül Harekâtını destekler’”, *Tercüman*, 20 Ocak 1982, 1.

28 Arda Gedik, “1920’den Günümüze Bayar 65 Yılı Anlatıyor: ‘12 Eylül Türkiye’yi vahim durumdan kurtardı’”, *Hürriyet*, 27 Nisan 1985, 15.

Eğer bu hareket yapılmamış olsaydı, 3-5 ay sonra büyük şehirlerin hepsinde orak-çekiç bayrağı asılacaktı.²⁹

Bir askerî darbenin devrik hâle getirdiği tarihsel figürün, şimdi yeni bir darbeyi desteklemesinin birkaç nedeni vardır. 12 Eylül'ün “devleti kurtarmak ve otoriteyi yeniden tesis etmek” retoriğinin Bayar için geçerli bir argüman olması, bu nedenlerin başlıcasıydı. Celâl Bayar'ın siyasi kimliğini tarif edecek bir mozaik oluşturulduğunda, onun parçalarından biri de antikomünizm olgusu olmalıdır. Dahası bu olgu, merkez sağ için bilhassa 1960-1980 arasındaki kutuplaşma rüzgarında baskın bir damar olarak kendisini göstermekte idi. Celâl Bayar, 12 Eylül'e adım adım uzanan kaotik olaylar silsilesinin faturasını çok kere komünizme çıkarmış ve hemen her demecinde politik yorumlarını komünizmi tehlikeli bir özne kabul ederek sürdürmüştü. 1970'li yıllarda “*Bu kış komünizm gelecek*” minvalindeki uyarıları, antikomünizm olgu ve fobisinin bir sloganı olmuş ve zamanla biraz da mizah yoluyla popülerleşmiştir.³⁰ Elbette Bayar'ın bu konudaki kaygısının arkasında devlete atfettiği kutsiyet yatmaktaydı. Kaotik ortamın sonucunda 12 Eylül darbesinin yürütmeye el koyması ise Bayar için bu tehdidin ortadan kaldırılması ve devlete karşı kastın yok olması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla Bayar 12 Eylül'e “pozitif” bakmıştı.

Bayar için geçerli olan savlardan bir diğeri ise 12 Eylül'ün darbeye meşruiyet sağlamak için kullandığı Atatürkçülük söylemi olmalıdır. 12 Eylül idaresi bu söylemi sıklıkla kullanırken 1981 yılı Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı gerekçesiyle “Atatürk Yılı” olarak ilan edildi. Eski cumhurbaşkanları, aynı yıl TBMM’de verilen törende onur konukları oldular. Konsey üyeleri Celâl Bayar’ı törene davet edip etmemek konusunda Devlet Başkanı Kenan Evren’e müracaat etmiş ve Evren de bu daveti onaylamış idi.³¹ Böylece Bayar, 20 yıldan sonra ilk kez Meclis’e gelmiş oldu.³² 1960-1980 arasındaki siyasi konjonktür, bu hüsnükabule pek olanak tanımamış idi. Bu bağlamda Bayar'ın yıllar sonra devlet katında onurlandırılması dikkat çekicidir.³³ Yine bu dönemde, 1 Mayıs ve 27 Mayıs'ın bayram olarak

29 “Bayar: ‘Özal Hükümetine yardımcı olmalıyız’”, *Milliyet*, 25 Ağustos 1985, 6.

30 Alper Sedat Aslanbaş ve Baskın Bıçakçı, ed., *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 51. Tanıl Bora'ya göre bu söz “paranoid antikomünizmin bir karikatürü” olarak simgeleşecekti. Bkz. Tanıl Bora, “Celâl Bayar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 2: Kemalizm, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 553.

31 Evren o günkü notlarında şunları kaydetmektedir: “Resmî kabul süresince davetlilerle bir müddet ilgilendikten sonra küçük bir odada Konsey üyeleri, Celâl Bayar ve Cevdet Sunay’la bir aralık sohbet ettik. Bu sohbet sırasında Celâl Bayar’ın hafızasının hâlâ yerinde oluşuna hayret ettim. Zira o da 99 yaşına gelmişti. Kendisinin bu törenlere davet edilmesinden son derece mutlu olduğu görülmüyordu.” Bkz. Kenan Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, cilt 2, 2. bs. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 172, 191.

32 “İzlenimler: TBMM’deki tören düzenli ve görkemliydi”, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1981, 5.

33 “Celal Bayar, Sunay ve Korutürk ‘Atatürk Yılı’ törenlerine şeref konuğu olarak katılıyor”, *Milliyet*, 4 Ocak 1981, 7; “‘Atatürk yılı’ kutlu olsun”, *Hürriyet*, 6 Ocak 1981, 1. Bayar, 1985 yılında gerçekleşen TBMM’nin 65. kuruluş yıldönümü törenlerine de katılacak ve “gördüğü

kutlanma nitelikleri de kaldırılmıştı. Kuşkusuz bu da Bayar noktainazarında memnuniyet verici bir diğer gelişme idi.³⁴

Celâl Bayar 1982 Anayasası hakkında da olumlu görüş bildirdi. Kurulan Anayasa Komisyonu, eski cumhurbaşkanlarının da görüşlerine başvurulacağını açıklamış, bu maksatla Bayar da yetkililer tarafından ziyaret edilmiş idi.³⁵ Bununla birlikte Bayar, henüz 6 Eylül 1982’de yaptığı açıklama ile yeni anayasayı desteklediğini kamuoyuna açıkladı. Gerekçesi, aynı argümanlardan ileri geldi: *“Ben anayasa konusunda hazırlayanlarla beraberim. Bugün bizim hayatımızı tehdit eden, mevcudiyetimiz üzerinde tesir yapacak olan tehlike komünizmdir. Türk hakimiyetini yok edip memleketi parçalamak isteyenler vardır. İstiklâlimizin düşmanı olanlar birlik içindedirler. Bu anayasada onlara karşı ciddi tedbir almak lazımdır, onu yapmışlardır. Bundan dolayı kendileriyle beraberim. Bu neticeyi alamazsak Türkiye için felaket olur. Bir daha bu fırsat doğmaz. Kendilerine muvaffakiyet diliyorum.”*³⁶ Eylül ayı sonlarında bu kez Kenan Evren’e bir mektup yazarak, anayasa taslağının genel çerçevesinden duyduğu hoşnutluğun beraberinde, siyasetçilere yasak getirilmesini ve anayasanın kabulüyle cumhurbaşkanının da seçilecek olmasını içeren maddelere eleştiri getirdi.³⁷ Bayar’ın 27 Mayıs sonrasındaki politik görüşlerinde 1961 Anayasası’na karşı belirlediği mesafe kayda değer bir yer edinmektedir. 12 Eylül’e uzanan günlerde de siyasal ve toplumsal kargaşanın en belli başlı sebebinin “bünymize uygun olmayan bir elbise” dediği 1961 Anayasası’nda gördüğünü açıklamış idi.³⁸ Dolayısıyla şimdi yeni anayasanın 1961 Anayasası’na karşı bir tepki niteliğinde hazırlanması, Bayar için oldukça makbul bir gelişme oldu. Referandumdan iki gün önce, yeni anayasanın “emniyet ve selamet yolu” olacağı fikrini, 1961 Anayasası’na öteden beri koyduğu tepki ile harmanlayarak açıkladı: *“Ben 1961 Anayasası’nın esasen aleyhinde idim. Anayasaya komünist fikirler, yabancı ideoloji ve anarşizme müsait fikirler sızmıştı. Meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar diye biz peşin olarak vatan hainliği ile suçlanıyorduk. Yabancı ideolojiye de bu suretle hizmet edilmiş oluyordu. Bana sormaya hacet yok; bu yeni anayasayı tutuyor musunuz, tutmuyor musunuz, diye. Benim fikirlerim, fiillerim eski anayasanın değişmesinde toplanmıştır. Ve anayasanın tanziminde de heyet benimle müzakere etmek, konuşmak nezaketini göstermişti. Eski*

hüsnükabulden fevkalade memnun” olduğunu belirtecek idi. Bkz. “Üçüncü ve yedinci cumhurbaşkanları bir arada”, *Milliyet*, 24 Nisan 1985, 9; “Bayar yine günün adamı”, *Milliyet*, 25 Nisan 1985, 6; “Bayar yine sahnede”, *Hürriyet*, 26 Nisan 1985.

34 Muammer Yaşar, *Paşalar Politikası*, 3. bs. (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990), 97.

35 “Bayar: ‘Cumhurbaşkanını meclisin seçmesinde büyük yararlar var’”, *Tercüman*, 17 Mayıs 1982, 13; “Bayar: ‘Milletvekillerinin parti değiştirmesi önlenmelidir’”, *Tercüman*, 27 Mayıs 1982, 14.

36 Erkan Yiğit, “Bayar: ‘4. Anayasa’ya şimdiden evet’”, *Tercüman*, 7 Eylül 1982, 17.

37 “Bayar, Evren’e mektup gönderdi”, *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1982, 11; Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, 192.

38 Bu konudaki fikirlerinin daha geniş izahı için bkz. Celal Bayar, *Atatürk’ün Metodolojisi ve Günümüz*, haz. İsmet Bozdağ, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1978), 59-62, 145-153; “Celal Bayar: ‘Devlet milli, iktidar güçlü olmalı’”, *Yeni Düşünce*, 1 (15 Nisan 1981).

anayasanın terk edilip yeni bir anayasanın tanzimi konusunda mutabık kalmıştık. Ve mükerreren de noktazarımı söylemiştim."³⁹

Bu bağlamda 12 Eylül'ün içerisinde barındırdığı antikomünizm olgusu, devleti kurtarma söylemi ve Atatürkçülük retoriği, 1961 Anayasası'nın aleyhinde bir anayasa metninin kaleme alınması ve Bayar'a karşı yeniden devlet katında gösterilen hüsnükabul Celâl Bayar'ın 12 Eylül rejimine olumlu yaklaşmasındaki temel dayanak noktalarıdır.

3. Celâl Bayar'ın Siyasi Kimliğindeki İki Temel Eğilimin Son Yıllarına Yansımaları: İttihatçılık ve Atatürkçülük

Celâl Bayar ilk politik görevini henüz 23 yaşında İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesine katılarak edindi.⁴⁰ 12 yaşındayken ise o dönem cemiyet ile ilişkileri olan dayısına gelen Jön Türk yayınlarını yakınları olan bakkal dükkanından alıp okuması ve zaman içinde ondan dinlediği hasbihâller, bu siyasi fikirlere daha da erken angaje olmasına vesile olmuş idi.⁴¹ İttihat ve Terakki, henüz gizli bir örgütlenme hüviyetinde iken içine giren Celâl Bayar, o gizlilik insicamında yemin ediyor ve o günü, "*Yemin ettim. O kadar rahattım ki, hayatımın en huzurlu uykusunu, belki o gece uyumuşumdur*" sözleriyle anıyordu.⁴² 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte önce Bursa "kâtib-i mes'ulü" olarak cemiyetin o bölgedeki teşkilatlanmasını yürütecek olan Celâl Bayar, sonrasında ise bu görevi Ege bölgesinde yerine getirmek üzere İzmir kâtibi mes'ullüğüne getirildi. Kâtibi mes'ullük, söz konusu beldenin sorumlu sekreterliği-temsilciliği anlamına gelmekteydi.⁴³ Henüz 30 yaşında iken bu göreve getirilmesi ve İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekilmesine dek görevini sürdürmesi, Bayar'ın İttihat ve Terakki bünyesinde yerel bir nüfuz kazandığı ve politik anlamda palazlandığını gösterir.

Celâl Bayar'ın son yıllarında da İttihatçılığa duyduğu aidiyeti yansıtan demeçler verdiği görülmektedir. Bir mülakatında, yükseköğrenim hayatının yarım kalması ve o yıllarının İttihat ve Terakki içerisinde geçmesini anımsayarak "*Benim üniversitem İttihat ve Terakki oldu. Ben önce İttihatçıyım. Hâlâ da İttihatçıyım. Her şey ondan sonra gelir*" demektedir. Bu, hem İttihatçılığın ana fikrine duyduğu sadakat hem de kronolojik bir saptamadır. Yine Bayar İttihat ve Terakki'nin kendi kendini feshinden sonra Millî Mücadele saflarına katılmış idi ve aynı demecinde bu entegrasyonu, İttihatçılığın vatanseverlik formülü ile açıkladı: "*İstiklal Savaşı ile İttihat ve*

39 "Celal Bayar: 'Yeni anayasa selamet yoludur'", *Milliyet*, 06 Kasım 1982, 7.

40 Mehmet Saray, *Celâl Bayar'la Son Röportaj*, (İstanbul: Postiga Yayınları, 2013), 28.

41 Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*, 7. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999) 153-154; Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat*, 5-8.

42 Bozdağ, 12-13.

43 Cemal Kutay, *Celâl Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*, (İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1982), 11-12.

Terakki gibi Hürriyet ve İtilaf da alakadar olmuştu. İttihat ve Terakki'nin belki yüzde 10'u Kuvayı Millîye'nin aleyhinde bulunmuştur. Gerisi benim gibi katılmış, rol ve vazife almıştır. Hürriyet ve İtilaf'ın ise yüzde 10'u Kuvayı Millîye'ye belki katılmıştır. Gerisi düşman olmuştur."⁴⁴ İttihat ve Terakki'nin bir triumvira idaresi olduğu düşünüldüğünde Bayar, bu idarenin Talât Paşa kanadına mensup bir üyesiydi. Celâl Bayar'ın hayatının son yıllarında Talât Paşa'yı "Şefim" diyerek ve hayırla andığını görürüz: *"Meşrutîyet'in ilanından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sonuna kadar beraber idik ve şefim idi. Çok vatanperver, kudretli ve mümtaz bir şahsiyet idi. Samimiyetle ve muhabbetle kendilerine bağlı idim. Bu hürmet ve sevgim hâlâ devam etmektedir."*⁴⁵ Bu duruma bağlı olarak Bayar, 1982 yılı sonlarında Talât Paşa'nın hayatta olan 92 yaşındaki eşi Hayriye Talât Hanım'ı da ziyaret etti. Basına yansıyan biçimiyle, "İttihatçılığının baki" olduğuna yönelik açıklamalarından birini burada da görmek mümkündür: *"Ben politikaya İttihatçı olarak atıldım. Sultan Hamid devrini, meşrutîyeti ve cumhuriyeti gördüm. Demokrat Parti'nin lideri oldum. Ama hâlen İttihatçıyım. Ömrünün sonuna kadar İttihatçı kalacağım. Talât Paşa'nın hatırasını da her zaman hürmetle taşıdım."*⁴⁶

İttihatçılık; farklı siyasal ideolojiye sahip üyelerin, güçlü bir bağlılık ve sadakat duygusuyla bağlandığı ve vatanseverlik üst başlığında birleştiği bir ortak kimlik olarak tanımlanagelmıştır. Bu bağlamda Celâl Bayar'ın da İttihatçı kimliğini hayatının son evresinde dahi koruduğu görülmektedir. Bayar'a yakın olan ve hakkında kapsamlı yayınlar yapan araştırmacı-yazar Cemal Kutay da bu yönde kanaat belirtir: *"Siyasi şahsiyetinin terkinde bir temel olan İttihat ve Terakki, mefkûresi ve prensipleri ile Celâl Bayar'ın şahsiyetinde kendisini daima hissettirdi."*⁴⁷ İttihat ve Terakki'nin önder kadrosunun I. Dünya Savaşı'nda fiyasko ile sonuçlanan idare biçimlerinin ardından, Cumhuriyet'e uzanan tarihsel evrede doğal bir İttihatçı tasfiyesi yaşanmış; bu tasfiyenin siyasi açıdan son ve en simgesel aşaması ise 1926'daki İzmir Suikastı girişiminin beraberinde belirginleşmiştir. Celâl Bayar ise İttihat ve Terakki'nin kendi kendini feshetmesinin ardından Millî Mücadele saflarında yer alacak, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğine duyduğu sadakat ile devam ettireceği politik kariyerini Cumhuriyet döneminde de önemli mevkilerde sürdürecektir. İttihatçıların Kuvayı Millîye saflarına katılımı beklenebilir bir gelişmeydi ancak Celâl Bayar'ın Cumhuriyet idaresine üst düzey görevlerle dahil olabilmesi, onun İttihatçılığın radikal yol ve yöntemleriyle belli ölçüde yüzleştiğini ve bu siyasi mirası dönüştürerek yeni rejime uyum sağladığını göstermekteydi.⁴⁸ Bu bakımdan Celâl Bayar'ın

44 Mehmet Barlas, "Celal Bayar Olayı 1 – 'Ben, İttihat ve Terakki Üniversitesi'nde okudum'", *Milliyet*, 16 Mayıs 1982, 7.

45 "Ve bugün Bayar ne diyor: 'Talât Paşa, şefimdi'", *Milliyet*, 15 Mart 1985, 7.

46 "Bayar, Talât Paşa'nın hanımını ziyaret etti", *Tercüman*, 20 Kasım 1982, 6.

47 Kutay, *Üç Devirden Hakikatler*, 10.

48 Bayar İzmir Suikastı sonrasında Atatürk'e, "Eli silahlı sokak politikasının kökünü kazımalıyız" şeklinde görüş belirttiğini anlatmaktadır. Bkz. Mehmet Barlas, "Celal Bayar Olayı 1 – 'Ben,

siyasi kimliğinde yer alan İttihatçılığı analiz eden Prof. Dr. Nejdet Bilgi, bu olgunun şeklen ve formel anlamda bir benimseme olduğunu vurgulamaktadır. İttihatçılığın komitacılık ve çetecilik boyutlarının Bayar'daki yansımalarının II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele dönemlerindeki kaotik ortamda görüldüğünü, Cumhuriyet'e intikal eden dönemden itibaren ise Bayar'ın siyasi kariyerini İttihatçılığın bu boyutlarına indirgeyerek anlatmanın pek mümkün olmadığını savunmaktadır.⁴⁹ Öte yandan farklı boyutlarıyla bir kuşağı derinden etkileyen "İttihatçı ruhun" izlerinin Bayar'ın siyasi kimliğinde korunmaya devam ettiğini söylemek gerekir.⁵⁰ Çok partili demokratik yaşamdan itibaren Bayar'ın siyasi karakterine sinmiş bu mirasın yansımaları özellikle dikkat çekicidir. Bu bakımdan cumhurbaşkanlığı döneminde giderek artan siyasal gerilime karşın uzlaşmacı bir rol üstlenmemesini ya da hakemlik konumuna yönelmemesini, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'ne karşı silahlı direniş refleksini, Yassıada yargılamaları sırasında sergilediği vakur tutumunu İttihatçılığın kökenindeki "mukavemet" kavramıyla bağdaştırmak mümkündür.

Bayar'ın çok daha yüksek vurgularla ve şaşaa ile andığı görüş ise Atatürkçülük üzerine idi. Atatürk sevgisine dair pek çok sloganvari cümle ona aittir ki bunların en meşhuru olan "*Atatürk'ü sevmek millî bir ibadettir*", bu sevgiye atfedilen kutsiyeti de anlatan cinstendir. Aynı kutsiyeti, son yıllarında verdiği mülakatlarda görmek mümkündür ki şu sözleri bunu örneklendirir: "*(...) Böyle adamdı Atatürk, büyük adamdı. Ve Allah onu Türk milletini kurtarmak için yaratmıştır. Kanaatim bu kadar ileridir.*"⁵¹ Bayar'ın, Atatürk'ün vefatı dolayısıyla yaptığı konuşmada "*Atatürk, seni sevmek, tebcil etmek* (yükseltmek, yüceltmek), *her Türk vatanseverinin millî ödevi ve namus borcudur*" diyerek, Atatürk'ün Anıtkabir'e defni sırasında da benzer bir hitabet kullanarak tutkulu bir içerikle onu andığını görürüz.⁵² Bayar, 1980 öncesinde ülkenin bulunduğu durumdan kurtuluş için de "*Çare, Atatürk tefekkürüne, Atatürk metodolojisine dönmektir*" şeklinde bir çağrı yapacak ve bu çağrısını "*Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*" başlığıyla kitaplaştırılan metin içerisinde sunacaktır.⁵³

1980'li yıllarda pek çok gazete ve derginin, bilhassa 19 Mayıs, 23 Nisan, 29 Ekim ya da 10 Kasım gibi günlerde, "yaşayan tarih" olarak görülen Bayar'ın Atatürk ile alakalı Millî Mücadele ve Cumhuriyet devirlerine dair anı ve görüşlerine başvurması, gayet revaçta olan bir eylem idi.⁵⁴ Bayar'ın bu

İttihat ve Terakki Üniversitesi'nde okudum", *Milliyet*, 16 Mayıs 1982, 7.

49 Nejdet Bilgi, "Celâl Bayar'ın Kişiliği ve İttihatçılığı", *Asırlık Çınar Celâl Bayar*, cilt 1, ed. Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 255-256.

50 Prof. Dr. Hakkı Uyar'ın, "*Bayar'ın ruhu hep İttihatçı kaldı*" kanaati bu bakımdan anlamlıdır. Bkz. Hakkı Uyar, "Türk Siyasal Yaşamında İsmet İnönü-Celal Bayar Rekabeti", *Asırlık Çınar Celâl Bayar*, cilt 2, ed. Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 591.

51 Saray, *Son Röportaj*, 32.

52 Celâl Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul: Sel Yayınları, 1955), 10, 121-126.

53 Celâl Bayar, *Atatürk'ün Metodolojisi*, 8.

54 Bunlardan bazıları için bkz. Güngör Gönültaş, "Atatürk ve çevresi", *Milliyet*, 13-15 Kasım

mülakatların birinde söylediği sözler anlamlıdır: “Bana ‘Atatürk’ten bahset’ dediği zaman, hangi birini anlatayım diye zorluk çekerim. Mesela dışarıda yağmakta olan karın biraz daha artmasıyla pencereler nasıl buğulanır, dışarıyı görünmez olursa benim de ondan bahsetmeye başlayınca zihnim o hâle gelir. O harika adamın hangi yanını anlatayım diye bunalırım. Zihnim bu camlardaki gibi buzlanır, dışarısını göremem. Bana soruyu soranlar, onun belli bir özelliği üzerine sorularını yöneltirlerse işimi kolaylaştırmış olurlar.”⁵⁵

Ölümünden 3 ay kadar önce TRT muhabirine verdiği demeçte, -kuvvetle muhtemel basına verdiği son röportajı idi- bir asırlık ömrü içinde şimdiye kadar aldığı unvanların en önemlisi sorulduğunda “Atatürk’ün arkadaşı ve onun başbakanı olmak”⁵⁶ cevabını veren Bayar, bunu “çocuklarıma bırakacağım en gururlu miras” olarak tarif etmişti.⁵⁷ Bayar, genç Cumhuriyet’in yönetici kadrosunu oluşturan kurmay subaylar arasında yer almadan öne çıkabilmiş nadir isimlerden biri idi. Bunda Tek Parti devrinde Atatürk’e duyduğu koşulsuz sadakat ve o dönemde birbirinden farklı kalemelerde aldığı görevleri aynı bağlılıkla sürdürmesi önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁸

Celâl Bayar’ın yüzüncü yaşı münasebetiyle *Tercüman* gazetesinin öncülüğünde “100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan” başlıklı bir kitap hazırlandı ve bu kitapta 51 yazar, tarihçi, siyaset veya düşün insanı ya da tanınmış bazı kimseler Bayar hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerini kaleme aldılar.⁵⁹ Bu kitap Bayar’ın bıraktığı izlenimleri ve ona dair yapılan analizleri, çoğunlukla Bayar’a yakın bir perspektiften ve zaman zaman yüceltici bir dille bize sunar. Bu yazılarda Bayar’ın Atatürk’e duyduğu yakınlık ve bağlılık, hemen her yazarın çizdiği Bayar portresinin ortak özelliği olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Bayar’ın Atatürkçülük yorumu, onun siyasal kimliğinin en baskın damarıdır denilebilir. Ne var ki birden çok Atatürkçü yorumun mevcudiyeti düşünüldüğünde, Bayar’ın temsil ettiği Atatürkçülük, cumhurbaşkanlığı görevini ifa ettiği yılların yarattığı siyasal gerilimin akabinde eleştirilere de maruz kalmıştır. İlhan Selçuk’un kaleme aldığı köşe yazısı, bu dönem eleştirilerinin 1980’lere yansıyan sert örneklerinden birini gösterir: “Atatürk ezanı Türkçeleştirmişti, sen iktidar

1981; Necmi Onur, “Bayar anlatıyor... Cumhuriyete doğru...”, *Hürriyet*, 23-29 Ekim 1983; Arda Gedik, “1920’den Günümüze: Bayar 65 Yılı Anlatıyor”, *Hürriyet*, 21-27 Nisan 1985; Necmi Onur, “Atatürk’ün ölümünü Başvekili Bayar anlatıyor”, *Hürriyet*, 10-11 Kasım 1985.

55 Tuna Serim, “Celal Bayar’la 100. yılında röportaj - Celal Bayar Tarihi”, *Hayat*, 12 (22 Mart 1982): 12.

56 “Bayar’ı kapıştılar”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1986, 7.

57 “Bayar, ‘Dalya+3’ dedi”, *Hürriyet*, 15 Mayıs 1985, 17.

58 Şevket Süreyya Aydemir’in tespitiyle, Celâl Bayar’ın kaderini İttihatçılar grubuna değil de Mustafa Kemal Paşa’ya bağlaması, onun politik hayatındaki en yerinde kararı olmuştur. Bkz. Aydemir, *Menderes’in Dramı*, 155.

59 Bkz. Mükerrer Sarol ve İsmet Bozdağ, ed., *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982).

koltuğuna oturur oturmaz Arapçalaştırdın. Atatürk'ü 'sevmek, saymak' ya da Atatürk'e 'ibadet etmek' böyle mi olurdu? Koltukta biraz daha oturabilmek için Atatürk devrimlerini birer birer kemiren sen değil miydin? Yapacağını yaptın, 24 yıl önce devrildin gittin; nöbetini savdın. 'Türkiye küçük Amerika olacaktır' demiştin, bu yolda hizmet ettikten sonra defterini kapadın. Bundan böyle ha 100 yıl yaşamışsın, ha 200 yıl yaşamışsın... Ne değişir?'⁶⁰ Bu bakımdan, birden çok Atatürkçülük algı ve yorumunun kendisini gösterdiği ve birbiriyle rekabet ettiğinin zaman içerisinde oluşan bir tarihsel gerçeklik olduğu açıktır. Burada, Bayar'ın savunduğu çizgiyi hayatının son yıllarında da tutku ve hayranlık emareleriyle sürdürdüğünü belirtmekle yetinilecektir.

4. Bayar'ın 1980'lerdeki Simgesel Rolü: Merkez Sağın İcazet Makamı

12 Eylül'ün siyasal düzende aldığı en büyük tedbir tüm partileri kapatmak ve mevcut siyasileri de 5 ve 10'ar yıllık siyaset yasaklarına tabi tutmak oldu. Buna göre 242 siyasetçi 10 yıl, 481 siyasetçi de 5 yıl olmak üzere 723 isim siyasi yasaklı hâle geldi.⁶¹ İçlerinde Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan başta olmak üzere, mevcut ideolojik eğilim ve perspektiflerin ana taşıyıcı isimleri vardı. Bu süreçte siyasal ortam, yeni siyasal partilerle birlikte yeni siyasal kadroların ortaya çıkmasına olanak tanıyacak biçimde yeniden şekillenecekti. Siyasi hayattan çıkarılmak istenen siyasi kadrolar, perde arkasından sürdürecekleri faaliyetler ile denklemden ayrılmama gayretinde iken askerî rejim de kontrolü elden bırakmama niyetindeydi. Anayasanın kabulü ve partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesinin ardından siyasi faaliyetler yüksek bir tempo ile görünür oldu. Hem merkez sağda hem de merkez solda çok koldan ve birbirinden farklı grupların parti kurma ve siyasete girme niyetleri vardı. Merkez sağdaki bu hareketlilikte her grup kendisine kuvvetli bir referans aradı. Bu grupların ortak adresi ise 100 yaşındaki Celâl Bayar oldu.

Parti faaliyetlerine izin verilen 24 Nisan 1983'ten, partilerin bir bir kurulduğu Mayıs sonlarına dek Celâl Bayar'ın evi basının sıkça kullandığı tabirle bir "karargah"a dönüştü.⁶² Merkez sağda örgütlenen hemen her grup Bayar'ı ziyaret etmeyi bir gereklilik addetti. Bayar'ın torunu Prof. Dr. Akile Gürsoy, o günleri "İki katlı evimizin alt katındaki salonda her gün sohbetler, hararetli konuşma ve tartışmalar, ayrıca Bayar ile mülakat yapmak isteyenler hiç eksik olmazdı" diyerek hatırlamaktadır. Aktif politika dışına çıktığı andan itibaren Bayar'ı ziyaret eden kitleleri ise "eski Demokrat Partililer, siyasete atılmak isteyenler, taraftarlar ve muhalifler, diplomatlar, gazeteciler,

60 İlhan Selçuk, "Allah'ın Sevgili Kulu", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1984, 2.

61 "İçişleri Bakanlığından: Tebliğ", *Resmî Gazete*, 29 Nisan 1983 (2. Mükerrer Sayı), 2-32.

62 "Sağ 5 parça – Bayar'ın köşkü 'Karargah' oldu", *Hürriyet*, 28 Nisan 1983, 17.

akademisyenler, öğrenciler, eş-dost ve akrabalar” olarak sıralamaktadır.⁶³ Bilhassa 1983 Nisan-Mayıs’ında oluşan siyasi şartlar neticesinde harekete geçen politik kitle, Bayar’a “kendilerine bir yol gösterme” misyonunu yükleyecektir.

Askerî yönetimin yönlendirmesiyle merkez bir parti kurma çalışmalarına başlayan ilk isim emekli bir oramiral olan mevcut Başbakan Bülent Ulusu idi. Celâl Bayar’ın 12 Eylül idaresine desteğini belirtmesi, onun manevi liderliğini önemseyenler için de kayda değer bir referanstı ve merkez sağda Ulusu etrafında toplananlar oldu.⁶⁴ Bayar bu girişimi yadırgamadı.⁶⁵ Öte yandan elbette dönemin yasaklı lideri Süleyman Demirel perde arkasında da olsa güçlü bir yönlendirici olarak işlevini korumaktaydı. Kapatılan Adalet Partisi’nin tabanını kendi ekibi etrafında yeniden yapılanacak bir partide toplamak ve bu yolla, siyasi yasaklı olmasına rağmen etkisini sürdürmek niyetinde idi. Bülent Ulusu’nun hâlihazırda yürüttüğü faaliyetleri ve parti kurma fikrini ise benimsemedi. Ulusu ve ekibinin Bayar ile temaslarından rahatsız olunca 1983’ün Mart ayı başlarında Bayar’a bir mesaj gönderdi: *“DP+AP’yi büyük bir aile olarak görürsek, Sayın Bayar bu ailenin reisidir. Biz ona saygılıyız. Ama Ulusu’nun kuracağı parti bizim davamızı temsil edemez. Ulusu ile uzlaşma bizi zayıflatır. Bizim prensibimiz millî irade, millî hakimiyettir. 36 sene demokrasi, cumhuriyet ve hürriyet kavgası verildi. Bu bayrağı yere düşürmeden taşımaliyiz. Muvazaaya yavaşamayız. Sayın Bayar İnönü’yle 12 Temmuz Beyanname’si’ni imzalarken onun parti çekişmelerinin dışında kalmasını istemişti. Bugün değişen bir şey yoktur. Çankaya tarafsız kalmalıdır.”* Demirel, ziyaretleri sıklaşan Bayar’a herkesten gelen haberlere itibar etmemesi ricasında da bulunmuş; Hüsamettin Cindoruk, Sabit Osman Avcı, İhsan Sabri Çağlayangil ve Sadettin Bilgiç’ten oluşan çekirdek kadrosu ile görüşlerini ileteceğini belirtmiş idi.⁶⁶

Bülent Ulusu’nun çeşitli sebeplerle akim kalan parti faaliyetlerini yine askerî rejimin ön ayak olmasıyla sürdüren kişi bu kez bir başka asker Turgut Sunalp oldu. Emekli Orgeneral Sunalp’ın öncelikli icazet durağı da Bayar’dan başkası değildi. 23 Nisan 1983’te *Tercüman* gazetesi sahibi Kemal Ilıcak’ın evinde Celâl Bayar ile bir görüşme gerçekleştirdi. Merkez sağa uygun, Bayar’ın düşünceleri ile uyumlu ve dönemin konjonktürüne entegre bir kanaat ile partiyi kurmak ve genel başkanlığını yürütmek konusunda Bayar’a danışan Sunalp, “olur” alacaktı. Sunalp ayrıca Bayar’ın damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy’u da partinin kurucu kadrosunda görmek istedi. Bayar, Sunalp’ın fikrine ket vurmamıştı ancak bu açık bir destek manasına da

63 Prof. Dr. Akile Gürsoy ile 27 Mayıs 2023’te e-posta aracılığıyla yapılan görüşmeden öğrenilmiştir.

64 Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, 208-213.

65 Yaşar, *Paşalar Politikası*, 96.

66 Ilıcak, *12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci*, 81.

gelmiyordu.⁶⁷ Takip eden dönemde Sunalp'ın ekibinden Ahmet İhsan Kırımlı ve bazı diğer siyasetçiler de birkaç kez Bayar'ın Çiftelhavuzlar'daki evini ziyaret etti.⁶⁸

Bayar'ı ziyaret konusunda diğerlerine nazaran epey ön alan isim ise Hüsamettin Cindoruk oldu. Siyasi yasaklı Demirel'in çekirdek kadrosunda olan başat isimlerden Cindoruk, yeni partilerinin kuruluş hazırlıklarının başındaki kişiydi. Merkez sağda birbirinden farklı kollarda yürüten çalışmalar arasında, o da Bayar'a bazen her gün bazen de birkaç günde bir başvurdu.⁶⁹ Bu ziyaretlerinin başında verdiği *"Sayın Bayar'la tam bir anlaşma ve görüş birliği içindeyiz. Kendisi ile sık sık görüşüyoruz. Bizim partimiz var. Yeni kadro kurmaya gerek yok. Demokrat Parti'nin tabanına dayalı bir siyasi parti oluşacaktır"* şeklindeki beyanatı ise Bayar'ın damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy tarafından *"Ne destek verilmiştir ne de reddedilmiştir. Sayın Bayar herkesle görüşüyor. Şimdilik olayları ve gelişmeleri izliyor"* şeklinde düzeltilti.⁷⁰ Bu düzeltme, Bayar'ın dört bir koldan süren parti kurma faaliyetlerinde belli bir tarafa angaje olmadığına işaret idi.

1983 yılının Nisan sonundan Mayıs ortalarına kadar uzanan bu ziyaret trafiği yüksek bir tempo ile devam etti. Merkez sağda parti kurma niyetindeki diğer farklı gruplar da bu geleneğe kayıtsız kalmadı. Örneğin Prof. Dr. Aydın Yalçın, kurmak istedikleri partinin ana çizgilerini anlatmış, Bayar'ın *"muvaafakiyet dileklerini"* aldığını basına aktarmıştı.⁷¹ Eski DP'liler de bu denklemde Bayar'ı sık sık ziyaret etmekte idiler.⁷² Esasında Bayar'a duyulan bu ilginin özünde, merkez sağın çekirdeğini oluşturan Demokrat Parti'nin aynı siyasi gelenek için bir pusula işlevi görmesi yatmaktadır. DP seçmeninden aldığı destekle ilerlemiş olan AP'nin yürüttüğü iktidar 12 Eylül ile sekteye uğrayınca, aynı işlevi sürdürecektir olan partiyi kurmak ve DP tabanına mesaj vermek, yeni partilerini kurmak için uğraş verenlerin temel önceliklerindendi. Dönemin eski ve tecrübeli DP'lilerinden Mükerrrem Sarol'un, Bayar etrafında oluşan siyasi temasları değerlendirirken kullandığı tabir esasında bunu iyi örneklendirir: *"Ne kadar parti kurulursa kurulsun, 'millî takıma' gösterilen ilgi daha bir süre devam edecek."*⁷³ Merkez sağda birçokları için *"millî takım"*

67 Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, 274; Ilıcak, *12 Eylül Kazanında*, 98-100.; Yaşar, *Paşalar Politikası*, 148-150; "Bayar'ın manevi liderliğinde bir parti için hazırlık sürüyor", *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1983, 9; "Turgut Sunalp'ın Evren'in Anılarına Yanıtı", *Milliyet*, 29 Mayıs 1991, 9.

68 "Dört Danışma Meclisi Üyesi Evren'le Görüştü", *Milliyet*, 7 Mayıs 1983, 9; "Sağ' yeni bir yıldız arıyor", *Hürriyet*, 7 Mayıs 1983, 13; "Sunalp: 16 Mayıs'a kadar yorum yok", *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1983, 1.

69 "Bayar şimdilik bir açıklama yapmıyor", *Milliyet*, 27 Nisan 1983, 6; "Cindoruk Bayar'ı 2. kez ziyaret etti", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1983, 7; "Gölhan: Her şeyimiz hazır", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1983, 13; "Partiler Belirginleşmeye Başladı", *Milliyet*, 6 Mayıs 1983, 9; "Sağ' yeni bir yıldız arıyor", *Hürriyet*, 7 Mayıs 1983, 13; "Birleşme çabaları umutsuz", *Hürriyet*, 13 Mayıs 1983, 13.

70 "Sağ 5 parça – Bayar'ın köşkü 'Karargah' oldu", *Hürriyet*, 28 Nisan 1983, 17.

71 "Sunalp: Partinin adı, amblemi ve kurucuları hazır", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1983, 11.

72 "Sağ ve Sol Kanatta Gelişmeler Bu Hafta Sonu Belirginleşecek", *Milliyet*, 4 Mayıs 1983, 10.

73 "Sağ 5 parça – Bayar'ın köşkü 'Karargah' oldu", *Hürriyet*, 28 Nisan 1983, 17.

hüviyetindeki DP'nin mirasına yönelik duyulan ilgiyi tek bir odakta toplamak, bu aşamada "Bayar'ın elini öpmekten" geçmekteydi: *"Sağdaki gelişmelerde herkesin mutlaka geçmesi gereken bir semt var İstanbul'da: Çiftelhavuzlar. Celâl Bayar'ın evi... Sağda örgütün kendisine dayalı harekette Celâl Bayar etkeni ne kadar geçerli, bu biraz tartışmalı. Ama örgütün dışında kendine destek arayanlar bir kere de Bayar'ın elini öpmeden yapamıyorlar..."*⁷⁴

Türkiye'deki temasları sırasında Celâl Bayar'ın evini de ziyaret eden Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Ankara Büyükelçisi Robert Strausz-Hupe da ziyaretçileri ve basını görünce Bayar'ın "bu yaşta topladığı ilgi" karşısında şaşkınlığını gizlemeyecekti.⁷⁵ Bu ziyaret trafiği içerisinde o günlerde Bayar'ın evinde oluşan rutini, gazeteci Deniz Som "türbe" teşbihiyle tasvir etmektedir:

Sağ kanatta 'mazi'nin ya da 'ati'nin politikacıları için Celâl Bayar'ın evi 'türbe' oldu. Hemen herkes Çiftelhavuzlar'daki bu evin kapısını çalıyor. (...) Hemen her ziyaretçi evden ayrılırken aynı açıklamayı yapıyor: 'Tecrübelerinden istifade ettik, sohbet ettik...' Bayar'a yakın çevrelerden sızan bilgilere göre Bayar sağ kanadı birleştirmeye çalışıyor, uzlaşmalarını istiyormuş. Evin içinde neler konuşulduğunu bilemiyoruz ama nasıl konuşulduğu belli. Pencereleleri ağaçlarla çevrili alt kattaki salonda Bayar her zamanki kadife koltuğunda oturuyor. Ziyaretçilerin artması nedeniyle salona birkaç koltuk daha konmuş. Gelenleri Bayar'ın damadı Ahmet Gürsoy karşılıyor. (...) 16 Mayıs'ta 100 yaşını bitirip 101 yaşına basacak olan Bayar'a gelen ziyaretçinin adı biraz yüksek sesle söyleniyor. Yakın çevresinden olmayanları hatırlamakta güçlük çekince kısa bir açıklama ile gelenin kim olduğu anlatılıyor. (...) Ayrıca her gün 1 kilo çay alınıyormuş. Kolay değil günde en az 50-60 kişi geliyor. (...) Türbeye dönen bu eve yapılan ziyaretlerin yeni siyasal dönem için önemli olduğu açık. Şimdilik açık olmayan Bayar'ın ne söylediği.⁷⁶

Bu koşullar doğrultusunda Bayar'dan bir işaret veya destek açıklamasının gelip gelmeyeceği üzerine bir beklenti oluştu.⁷⁷ Celâl Bayar'ın eski basın danışmanlarından Samim Tara, *"DP'nin ilk zamanlarına benziyor. O kadar çok hevesli var ki... Ama Bayar ince eleyip sık dokuyacak ve sonunda bir laf söyleyecektir. 'Millette şükran borcum var' demişti, bu borcunu*

74 Yalçın Doğan, "Sağda trafik hızlandı", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1983, 7.

75 "Amerikan elçisi Bayar'la görüşti", *Hürriyet*, 6 Mayıs 1983, 15.

76 Deniz Som, "Bayar'ın evi türbeye döndü", *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1983, 10. Bu yoğunluğun yanı sıra Bayar'ın Çiftelhavuzlar'daki evini koruma maksadıyla görevli bir polis ekibinin de bir süre evin çevresinde bulunduğunu belirtebiliriz. Onlar için evin bahçesine ahşap bir kulübe yapılacak, görevliler orada mesailerini yürüteceklerdir. Bkz. Bayar'ın torunu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'den aktaran, Enes Hançer, "Celal Bayar'ın Son Yılları", 921.

77 "Bayar, 'Sağ' için bir çağrı yapacak", *Milliyet*, 3 Mayıs 1983, 7; Yalçın Doğan, "Cindoruk ve diğerleri", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1983, 11.

ödeyecektir” diyerek gazetecilere izahat verdi.⁷⁸ Fakat Bayar’dan bu yönde bir açıklama gelmedi. “Kimseye siyasi bir vekalet vermediğini” belirtecek ve kadrolar arası bir mesafede olacaktı.⁷⁹ Askerî yönetime de çok koldan gelişen yeni parti kurma faaliyetlerinin dışında olduğunu haber vermeyi ihmal etmedi.⁸⁰ Parti kuran grupların çokluğuna binaen ise temsilcilere birlikte hareket etme önerisini yaptı. Partilerin kurulmasına bir-iki gün kala Bayar’ın damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy; Sunalp ve Cindoruk cephesini arayacak ve Bayar’ın, kurulma arifesinde olan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile Büyük Türkiye Partisi’nin (BTP) birlikte hareket etmesini salık verdiğini iletenecekti. Ne var ki bu öneri geçerli olmadı, her iki parti de ayrı ayrı kuruldu.⁸¹

Bayar’ı ziyaret etme furyasını Anavatan Partisi’ni (ANAP) kuran Turgut Özal da göz ardı etmedi. Ancak merkez sağ kadroların Bayar’ın başarı dileklerini veya fikirlerini almak için yaptıkları ziyaretlerin sıklığı ve bunların kamuoyu önünde gerçekleşmesi göz önüne alındığında, Özal’ın bu tür bir yaklaşımı benimsemediği görülmektedir. Bayar ile bu süreçte yaptığı bir ikinci görüşme de Bayar’a yakın olan ve daha sonra ANAP’tan milletvekili seçilecek olan Leyla Yeniay Köseoğlu’nun evinde yenilen bir yemek vesilesiyledir.⁸² Zira Özal’ın bu görüşmeleri kamuoyuna yansımayacaktır. Nitekim Özal bu süreçte basına, “*Bayar’ın tarihi kişiliği dolayısıyla görüşlerinden yararlanılabileceğini ama kendisinin herhangi bir parti için tercih belirteceğini sanmadığını*” deklare etmekle yetindi.⁸³

Bayar’ı sahiplenme ve “aile büyüğü” olarak tanımlama uğraşlarında eski DP ve AP’nin, daha sonra da Büyük Türkiye Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin (DYP) çekirdek kadrolarının ön aldığı açıktır.⁸⁴ Bayar’ın evi Çiftehavuzlar,

78 Deniz Som, “Bayar’ın evi türbeye döndü”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1983, 10.

79 Bayar’ın *Adalet* gazetesine verdiği demecin devamı şöyleydi: “Bugün için benim bir siyasi partide faal görev almam mümkün değildir. Fahri başkanlık ise benim kabul edebileceğim bir teklif olamaz. Benim, memleketimizin siyasi durumu ile ilgili görüşlerim bellidir. Bir değişiklik olursa, bunu milletime kendim açıklayabilirim. Adımın değişik kimseler tarafından kullanıldığını ben de duyuyorum. Bunlar benim dışımda cereyan eden olaylardır.” Bkz. “İnönü: Politikaya girmiyorum”, *Milliyet*, 30 Nisan 1983, 7.

80 Kenan Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, cilt 4, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 186; Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü 2: Demokrasi Korkusu*, (İstanbul: Everest Yayınları, 2012), 222.

81 Ilıcak, *12 Eylül Kazanında*, 101; Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, 306. Turgut Sunalp, böyle bir tasarruf için son günlere dek beklenmesini, dolayısıyla partileşme hazırlığında olan diğer grupların tutumlarını samimi bulmamaktadır: “Tasavvur ediniz... Teşkilat almış yürümüş, İçişleri Bakanı beni bekliyor. Hazırlıkları iptal edeceğiz! Giden bir füzeyi geri getirmeye imkân var mı? Neden salı günü gelmediler de cuma günü geldiler? Çünkü biliyorlardı ki cuma günü her şeyi tamamlamıştım. (...)” Bkz. Ercan San, “İstifamı Kasaroğlu önledi”, *Hürriyet*, 21 Temmuz 1985, 11.

82 Bkz. Başbakan Turgut Özal’ın *Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 910; Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994), 35; Sabit Osman Avcı, *Dinlediklerim, Öğrendiklerim, Söylediklerim ve Yaptıklarım*, (İstanbul: Kaya Matbaası, 1999), 334-335.

83 “Özal: ‘Merkezde yer almayı istemedim’”, *Milliyet*, 28 Nisan 1983, 7; “Partiler belirginleşmeye başladı”, *Milliyet*, 6 Mayıs 1983, 9.

84 “Bayar’ın desteği DYP’den yana”, *Cumhuriyet*, 3 Mart 1984, 7; “DYP’liler Bayar’ın elini öpebilmek için birbirleriyle yarıştılar”, *Milliyet*, 3 Mart 1984, 3; “DYP’den Bayar’a plaket”, *Hürriyet*, 25 Mart 1986, 19.

partinin değişen genel başkanlarının veya genel başkan adaylarının yola çıkmadan veyahut göreve başlar başlamaz alışılmış uğrak yeri olmaya devam etti. Ali Fethi Esener, Yıldırım Avcı, Mehmet Yazar ve Hüsamet Cindoruk bu geleneği devam ettirdi.⁸⁵ Süleyman Demirel, siyasi yasaklara baş kaldırdığı bir yurt gezisinin arifesinde, “Bayar’ın elini öperek” yola koyuldu.⁸⁶ MDP’nin mevcut lideri Turgut Sunalp ve ondan sonra başa geçen Ülkü Söylemezoğlu da Bayar’a, “siyasi tecrübelerinden yararlanma” sebepli ziyaretlerde bulunmayı ihmal etmedi.⁸⁷ Özellikle 1983 Genel Seçimleri öncesinde bir destek alma kaygısını içinde barındıran bu ziyaretlerin anlamı, esasen siyasi bir “aile büyüğü” ziyaret etme formatındadır ve “Çiftelhavuzlar”ın yolu bu bakımdan epey aşınmıştır.⁸⁸ Bayar ise bu yoğunluğa kayıtsız kalmamakla birlikte tarafgirlikten kaçınmıştır. Resmi bir siyasi rol üstlenen ve kurumsal düzeyde sürece dahil olan bir tutum yerine, yönlendirici ve bütünleştirici bir pozisyon benimsemiştir.

5. Demirel’in “Geçiş Dönemi” Formülü: Bayar’a Genel Başkanlık Teklifi

Türk siyasal hayatında Celâl Bayar ve Süleyman Demirel ilişkisi, inişli çıkışlı bir grafik izledi. Bayar’ın ve eski Demokrat Partililerin 27 Mayıs sonrasındaki süreçte süruncemede kalan siyasal hakları dolayısıyla dönemin ağırlıklı süre ile başbakanı olan Demirel ile Bayar’ın yıldızı uzun süre pek barışmadı. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren ise nispeten bir iyileşme yaşanmış idi. DP ve AP’nin benzer siyasi kültürü temsil etmeleri dolayısıyla Bayar ve Demirel’in salt ideolojik bakımdan durdukları pozisyonda ise asgari müsterek malum idi.

12 Eylül sonrasında Bayar’ın aldığı pozisyon Demirel ve yakın çevresini memnun etmedi. Siyasi yasaklı Demirel, Bayar’ın 12 Eylül’e ve 1982 Anayasası’na yönelik olumlu demeçlerinden hoşnut değildi. Yalçın Doğan ve Hasan Cemal’in 19 Eylül 1982’de Demirel’e yaptıkları olağan ziyaretlerden birisi, Bayar’ın “*Anayasaya şimdiden evet*” demecinin yayımlandığı aya tekabül ediyordu. İddiaya göre Demirel, demecin *Son Havadis*’te çıkmasının

85 “Esener, Bayar’a sordu: Bir arzunuz var mı?”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1983, 11; “Avcı, Bayar’ı ziyaret etti”, *Hürriyet*, 2 Mart 1984, 3; “Yazar, Bayar’ın elini öptü”, *Hürriyet*, 17 Nisan 1985, 17; “Cindoruk, Bayar’ı ziyaret etti”, *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1985, 7; “Bayar: 1 milyar mı? Rüya gibi bir şey”, *Milliyet*, 3 Ocak 1986, 9.

86 “Bayar’ı ziyaret”, *Hürriyet*, 2 Mayıs 1986, 1.

87 “Sunalp: Bayar’ın itfaiyesi yok”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1984; “Sunalp: Zamklı değilim”, *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1984, 8; “MDP lideri Celal Bayar’ın elini öptü”, *Hürriyet*, 8 Ağustos 1985, 3.

88 Gazeteci Ahmet Tan, merkez sağdaki mutad bulunan bu ziyaretleri bir noktadan sonra alaya alarak değerlendirir: “*Tanrı eksikliğini vermesin, sağcı politikacılarımız için Celâl Bayar’ın evi türbe, eli ise muska... Türbe ziyareti yapmadan, muskayı da öpüp başa koymadan sağcılık tutmaz, gibi bir inanış var...*” Bkz. Ahmet Tan, “Yaşlar ve Başlar”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1985, 9.

önüne geçebilmiş ancak *Tercüman*'da yayımlanmasına bir şey yapamamıştır.⁸⁹ Bu bahsin konusu açıldığında ise Demirel, *"Biliyorsunuz 100 yaşında... Kendine göre bazı düşünceleri var. Sonra etrafında birçok kişi bulunuyor, pasifistler. Onu tesir altında tutuyorlar. 'Askeri bırakalım yapsınlar, sonra gitsinler' diye düşünüyorlar"* diyerek açıklama getirmiş, Bayar'ın bu demecinin *"siyasi yasakları koyan geçici maddelerin ilan edilmesinden önce"* çıktığını da eklemiş idi.⁹⁰ 12 Eylül öncesi görev yapan siyasetçilere siyaset yasağını öngören bu maddelerin ilanından sonra ise Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil aracılığıyla Bayar ile temas kuracak ve Bayar'ı Evren'e -siyasi yasak konulu geçici maddelere eleştiri getirmesi hususunda- yukarılarda bahsettiğimiz mektubu yazmaya teşvik edecek idi.⁹¹ Bununla birlikte Bayar'ın referandumdaki "evet" oyunu ilan etmesi, Demirel ve arkadaşlarını memnun etmeyecektir.

Partileşme süreci başladığında Demirel ve yakın çevresi Bayar'ın desteğini almak üzere kendisini çeşitli şekillerde ziyaret etti. Ancak bu ziyaretlerden somut bir sonuç alınamadı.⁹² Bayar, atılacak adımların askerî yönetim ile karşı karşıya gelinmeden atılması yönünde bir hassasiyet güttü. Askerî yönetimin icazetinde "devlet partisi kurma" yönünde ilk adımları atan Bülent Ulusu'ya karşı çıkanların "hissi davrandıklarını" düşünen Bayar, Demirel ile niçin bir iş birliğine gitmediği sorusuna *"Millet ile ordu ters düşmemeli. Bana Ulusu'nun Demirel ile uzlaşma yolu aradığı ve Demirel'in böyle bir yakınlaşmayı her seferinde reddettiği söylendi"* diye yanıt vermektedir.⁹³ Kurulacak partinin selameti açısından, lider kim olursa olsun, askerî yönetimle kavga etmeden "partiye çevrelemenin" daha akılsel bir tutum olduğu konusunda Bayar ile çevresindeki eski DP'liler de hemfikir gözükmekteydi.⁹⁴

Bayar'ın tavsiyesi Demirel ve AP kitlesinin bu süreci soğukkanlı ve uyumlu geçirmeleri biçiminde oldu. Bir organizasyon yemeğinde, siyasi yasak mevzubahsi ile ilgili Bayar'ın Demirel'e söyledikleri bu minvalde idi: *"Süleyman Bey, beni iyi dinle, bak sana ne söyleyeceğim... İhtilallerde bir şeye dikkat edeceksin, kelleyi kurtarmaya... Sen kelleyi kurtardın mı? Kurtardın, ona bak. Yok neymiş? On yıllık siyaset yasağıymış. On yıllık*

⁸⁹ Cemal, 12 Eylül Günlüğü 2, 57.

⁹⁰ Cemal, 41.

⁹¹ Cemal, 56-57.

⁹² Demirel'in ekibinden olan çeşitli kimselerin bu yönde anlatımları vardır. Örneğin; Mehmet Dülger, ziyaretinde Bayar'ın yeni bir partinin kurulması hakkında olumsuz fikir beyan ettiğini belirtmektedir. Parti kurma çalışmalarının bir ayağını yürüten Mehmet Gölhan da şöyle yakınmaktadır: *"Sayın Bayar, nedendir bilemiyorum, bize hep uzak kalmıştı. Oysa bazı arkadaşlarımız, onun önderliğinde yola çıkılması görüşü içindeydiler ama onlar da Sayın Bayar'ın tavrı dolayısıyla bu isteklerinde fazla direnmediler."* Bkz. Turgut Yılmaz Güven, *Demirel'li Yıllar: Hamzakoy'dan Demokrasi Mahzenine (12 Eylül 1980-24 Eylül 1987)*, (Basım bilgileri yok), 154-156, 166.

⁹³ Ilıcak, 12 Eylül Kazanında, 105-106.

⁹⁴ Ilıcak, 106-107.

yasak, altın bilezik...”⁹⁵ Bayar, henüz partilerin kapatılmasına yönelik kararın alınmasından önce dahi, Demirel’in siyaseten güçlü kalmak adına seçtiği, evindeki siyasi görüşmeleri sıklaştırmak ve bu yönde bir rutin oluşturmak biçimindeki politika tarzını tasvip etmiyordu. Müesses nizamın komünizm tehdidine karşı dengeyi sağladığını ve “devletin bekası” söylemi etrafında şekillenen yeni siyasal düzenin korunması gerektiğini düşünen Bayar, askerî idareyle doğrudan bir çatışmaya girilmeden hareket edilmesini savunmaktaydı. Bu çerçevede, Demirel’e çeşitli kanallar aracılığıyla haber göndererek “ziyaretçi kabulüne son vermesi ve bir müddet Ankara’dan ayrılması” ikazında bulunacaktır.⁹⁶

Mevcut partilerin kapatılması ve yeni bir siyaset nizamının tesis edilmesiyle birlikte, dönemin havası gereği Bayar’ın manevi liderliğinin yeni partiler için fazlasıyla önemsendiği realiteye Demirel ve ekibi de kayıtsız kalmadı. Bu geçiş döneminde Bayar’ın sembolik rolünü dikkate aldı. Ayrıca Bayar’ın 12 Eylül’e yönelik tutumu, onun yeni siyasal süreçten dışlanma olasılığını azaltan bir etken olarak da değerlendirilmekteydi. Dolayısıyla askerî yönetimin vetosuna uğramayacağı düşüncesi tezahür etti. Böylece Demirel ve ekibi demokrasiye geçiş döneminde kurulacak partinin hem sağ salim seçimlere gidebilmesi hem de sağdaki dağınıklığın toparlanması için Bayar’ın manevi liderliğini fiili bir temsiliyete çevirmek istedi. 4 Mayıs 1983’te Hüsamettin Cindoruk’un kayınvalidesinin evinde Demirel ve çekirdek kadrosundan birkaç isim ile birlikte Celâl Bayar, Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy ve damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy bir araya geldi. Burada yapılan toplantıda Demirel ve Çağlayangil, geçiş dönemi süresince -muhtemelen birkaç ay- Bayar’a yeni kuracakları partinin genel başkanlığını yürütmesini teklif etti. Böylelikle merkez sağdaki dağınıklığın toparlanacağını savundular. Partinin tüzük ve programı, kurucu kadrosu hakkında partinin önder ekibi gerekenleri yapacak ve Bayar’ı bilgilendirecekti. Demirel bu teklife, “*Sizden aldığım bayrağı yine size teslim ediyorum*” biçiminde metaforik bir anlam da yükledi. Öte yandan Bayar’ın yaşı, aktif bir siyasi yaşamı sürdürme hususunda çeşitli tereddütler barındırmaktaydı. Bu tereddütleri gidermeye çalışan da Cindoruk oldu: “*İnönü Başbakan olduğunda 80 yaşındaydı. Yapabildiğiniz kadar yaparsınız. Ben bunu taşıyamıyorum dediğiniz anda da bırakırsınız.*”⁹⁷

İlk etapta Bayar’ın bu formüle destek verdiği izlenimi oluşsa da, bu durum kısa süreli bir intibadan ibaretti. Zira Bayar yaşı dolayısıyla teklifi kabul etmeyecektir. Bayar o dönemde gazeteci Nazlı Ilıcak’a konuyu şöyle özetlemektedir: “*Bana parti kurma zaruretinden bahsettiler. Teşkilatın hazır olduğunu ifade ettiler. Parti başkanlığı teklifini reddettim. Yassıada işi*

95 Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, 2. bs. (İstanbul: Merkez Kitapları, 2005), 37-38.

96 Beler, *Yazamadıklarım*, 78-81.

97 Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, 276-277.

bittikten sonra da zaman zaman parti kurma teşebbüsleri meydana gelmişti. Her seferinde başkanlık teklifini geri çevirdim. Ben bir vazife aldığım vakit geceyi gündüze katarım, işleri usulen yürütmem, gereğince yapmak isterim. Yaşım buna müsait değil. Ama 'Sizi desteklerim, hizmetimi fikri benimseyerek gösteririm' dedim. AP teşkilatı eski demokrat teşkilattır. AP bizim partimizdir. Lüzumlu anlarda onlarla beraber olacağımı, çünkü kendilerinin antikomünist ve milliyetçi olduklarını söyledim".⁹⁸ Demirel ve ekibinin kanaati ise başlangıçta Bayar'ın teklifi kabul ettiği, sonraki günlerde konu hakkındaki teferruatların görüşülmesi safhasında vazgeçtiği yönündedir.⁹⁹ Cindoruk Bayar'ın işitme problemi dolayısıyla teklifi tam olarak idrak edememiş olma ihtimalini es geçmemektedir.¹⁰⁰ Bayar'ın damadına göre bu intibanın gerekçesi ise Bayar'ın seçtiği üslup gereği idi: "(...) hem reddediyor pozisyonuna düşmemek hem de kırıcı olmamak gayesiyle biraz yumuşak bir üslup kullanmış, onlarla fikir birliği içerisinde olduğunu söylemiş, bu konuşması yanlış yorumlanmıştı."¹⁰¹ Demirel'in en sert muhaliflerinden olan Mehmet Turgut, böyle bir teklifin ve devamındaki Bayar'ın vazgeçtiği biçimindeki anlatının yalan ve düzmece olduğu kanısındadır.¹⁰² Kitabında paylaştığı üzere, 1989'un Temmuz ve Ağustos'unda bu mesele, Güneri Cıvaoglu'nun Demirel ile bir söyleşisini paylaştığı yazı dizisi dolayısıyla farklı boyutlara taşınmıştır. Kurulacak Büyük Türkiye Partisi'nin başına geçmesi yönünde yapılan teklif ve Bayar'ın önce kabul edip sonra vazgeçtiğine yönelik anlatıdan sonra Demirel, bunun gerekçesini kendince yorumlar. Ezcümle; "asker başbakan" ile işleri çözmek ve geçiş dönemini atlatmak formülünün 27 Mayıs'tan beri Bayar'ın aklında kaldığı, 12 Eylül'ün ise Bayar'ın hayata geçiremediği bu formülü temsil ettiği iddiasındadır. Bu iddia, Bayar'ın genel başkanlık teklifini önce kabul edip sonra vazgeçtiği bahsi ile beraber, kısa süre sonra Nilüfer Gürsoy ve Dr. Ahmet İhsan Gürsoy'un yazısıyla tekzip edilecektir.¹⁰³

Aynı gün yemekte bulunan Gürsoy çiftinin yazdığı tekzip metni, şu ifadeleri içermektedir:

98 Ilıcak, *12 Eylül Kazanında*, 102-104.

99 İhsan Sabri Çağlayangil, Süleyman Demirel, Sadettin Bilgiç, Münif İslamoğlu, Sabit Osman Avcı, Nahit Menteşe ve Orhan Keçeli'nin ayrı ayrı anlatımları bu yöndedir. Her birinin anlatımı için sırasıyla bkz. Ilıcak, *12 Eylül Kazanında*, 103; Cüneyt Arcayürek, *Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler 2: Bir Giden Bir Gelen Bir Bekleyen*, 2. bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 155-156; Sadettin Bilgiç, *Hatıralarım*, 3. bs. (Ankara: Akasya Kitap, 2007), 300-301; Cemal, *12 Eylül Günlüğü* 2, 245; Sabit Osman Avcı, *Dinlediklerim, Öğrendiklerim, Söylediklerim ve Yaptıklarım*, (İstanbul: Kaya Matbaası, 1999), 333-334; Mehmet Erdül, *Generallerin Gecesi Zincirbozan: Kırılma Noktası*, (İstanbul: B Yayın, 2010), 231-232; Hasan Taşkın, *Demirel'in Kara Kutusu Orhan Keçeli*, 2. bs. (İstanbul: Neden Kitap, 2007), 82.

100 Hüseyin Çavuşoğlu, "12 Eylül ve Merkez Sağ", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, 6 (1 Aralık 2007): 186, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215601>.

101 Ilıcak, *12 Eylül Kazanında*, 104.

102 Mehmet Turgut, *Siyasetten Sahneler*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991), 122-127.

103 Turgut, *Siyasetten Sahneler*, 113-143.

Her gördüğünde sarılıp elini öptüğü bir büyüğüne, üstelik kendisini sürekli desteklemiş ve arka çıkmış bir kimseye Büyük Türkiye Partisi başkanlığını kabul etmedi diye reva görülen bu bühthan karşısında doğrusu sayın Demirel'e tekrar teessüf etmekten başka söz bulamıyoruz. (...) Babamız Celâl Bayar söz konusu edilen özel yemeğe gittiğinde biz de davetliler arasında idik. Gecenin ilerlemiş bir saatinde Büyük Türkiye Partisi ile ilgili teklif yapıldığında babam tekliflerinden memnun olmakla beraber yaşı dolayısıyla böyle bir mesuliyeti kabul edemeyeceğini, ancak kendilerine yardım etmek istediğini açıkça ifade etti. Daha sonraki bir günde Çiftelhavuzlar'a tasarladıkları program ve tüzüklerle gelen ve tekliflerini ısrarla tekrarlayan Çağlayangil ve Cindoruk'a aynı cevabı verdi.¹⁰⁴

Bayar'a yapılan teklifin samimiyet ve gerçeklik testini yapmak güçtür. Ancak Bayar'ın böyle bir aktif görevi hem yaşı hem beden gücü dolayısıyla kabul etmesinin pek olası olmadığını söylemek akla daha yatkın olanıdır. Bahsi geçen teklifi aktif bir genel başkanlık pozisyonundan ziyade bir destek ve yardım biçiminde anlamış olması da bir ihtimaldir. Kaldı ki o dönemde aldığı pozisyon gereği de Bayar'ın böyle bir girişimde bulunmayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Bayar için bu dönemde oynadığı rolün gereği; merkez sağdaki partileşme rüzgarının parçalı bir biçimde devam etmemesini önermek ve mevcut idarenin yönetimine ket vuracak girişimlerden uzak durmak ölçüsünde kaldı. Süleyman Demirel ve ekibi ise emekli bir orgeneral olan Ali Fethi Esener'i kurulacak BTP'nin genel başkanlığına geçirerek partiyi güvenli bir alanda tutmayı denedi ancak başarılı olamadı.

6. Bayar'ın Ölümü ve “Anıtkabir’e Defin” Tartışmaları

Bayar, 21 Ağustos 1986 tarihinde kalp ve solunum yetmezliği sorunu ile yoğun bakıma alındı¹⁰⁵ ve ertesi gün saat 21.25'te vefat etti.¹⁰⁶ Öldüğünde 103 yaşında idi. Tarihin dikkat çekici bir tesadüfü olarak Celâl Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy da 1 Temmuz 2024'te hayatını kaybettiğinde tam 103 yıllık bir ömre sahip idi.¹⁰⁷

Celâl Bayar'ın ölüm haberi ile birlikte siyasi gündem taziyeler ve Bayar'ın defni üzerineydi. Dolayısıyla tüm siyasi takvim buna göre işleyecekti. Hükümet bildirisinde Bayar'ın devlet töreni ile defnedileceği ve tüm yurttaki bayrakların yarıya çekilerek tören bitimine dek bu biçimde gönderde kalacağı ifade edildi.¹⁰⁸ Cumhurbaşkanı Evren, o günkü notlarına

104 Turgut, 132.

105 “Bayar yoğun bakımda”, *Hürriyet*, 22 Ağustos 1986, 11.

106 “Bayar artık yok”, *Hürriyet*, 23 Ağustos 1986, 13; “Celal Bayar öldü”, *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1986, 12.

107 Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyenin-3-cumhurbaskani-celal-bayarın-kızı-dr-nilufur-gursoy-103-yasında-hayatını-kaybetti/3263497>.

108 “Bayar Öldü”, *Milliyet*, 23 Ağustos 1986, 7.

şunları kaydetmektedir: “(...) Celâl Bayar'ın vefat haberini getirdiler. Yemekte Başbakan Özal da vardı. Nasıl bir merasim yapılması hakkında direktiflerimi öğrenmek istediler. Ben de rahmetli Cevdet Sunay'a ne yapmışlarsa aynıını yapalım dedim, öyle kararlaştırdık. Rahmetli 104 yaşına kadar yaşadı. Bu kadar ömür kime nasip olur?”¹⁰⁹

12 Eylül yönetimi, 6 Kasım 1981 itibarıyla Devlet Mezarlığı Kanunu'nu çıkarmış idi.¹¹⁰ Buna göre Anıtkabir'de yalnızca Atatürk ve İsmet İnönü'nün kabirlerinin muhafaza edileceği, hayatını kaybeden cumhurbaşkanları ile Kurtuluş Savaşı'nın komutan kadrosu için de Ankara'da bir Devlet Mezarlığının tesis edileceği hükme bağlandı. Devlet Mezarlığının henüz hazırlanmamış olması ve yapımının devam etmesi nedeniyle, örneğin Cevdet Sunay 1982 yılında hayatını kaybettiğinde, Cebeci Asri Mezarlık'ta Şehitlik bölümünde ayrılan yere gömülmüş idi. Dolayısıyla Bayar'a da aynı yöntemin uygulanması söz konusuydu. Ne var ki Bayar'ın Anıtkabir'e defni ihtimalinin gündeme gelmesi, konuyu bir tartışmaya çevirdi. Bayar'ın ölümünü izleyen saatlerde bu konunun netlik kazanması aciliyet gerektiren bir mesele idi. Bayar ailesinin fikri mühimdi. Bayar'ın bu konuda herhangi bir yazılı vasiyeti yoktu. Ancak kimi zaman konusu geçtiğinde, öldüğü zaman gömüleceği yerin Anıtkabir veya doğduğu yer olan Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı Umurbey beldesi olmasını istemiş idi. Kızı Nilüfer Gürsoy ve damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, Bayar'ın Anıtkabir'e defnini arzu ettiklerini belirtse de hükümet tarafından böyle bir alternatif kendilerine sunulamadı. Bunun üzerine Bayar ailesi, defin yeri olarak Umurbey'de karar kıldıklarını açıkladılar.¹¹¹

Merkez sağ çevrede Bayar'ın Anıtkabir'e defni meselesi üzerine kısa sürede bir gündem oluştu. Bu süre zarfında bilhassa dönemin yasaklı lideri Süleyman Demirel ve DYP'nin “emanetçi genel başkanı” Hüsamettin Cindoruk bu yöndeki kanaatlerini açıkladı. Demirel, bu ihtimali “*Fevkalade iyi olur*” biçiminde karşılarken¹¹², “*Milletimiz ona gerekli sevgi ve saygıyı göstermiştir. Şimdi sıra, devlettedir. Bayar, ruhunu Allah'a teslim etmiştir. Onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Onun Anıtkabir'e gömülmesi, bir asırlık hizmetinin karşılığı olarak milletin ve kendisinin hakkıdır. Ayrıca böyle bir hareket, Türk devletinin Cumhuriyet vasfını ve Türk demokrasisini güçlendirir. Devlete öfke, kin, garaz ve husumetin yakışmadığı gösterilmelidir.*” şeklinde bir görüş bildirdi.¹¹³ Cindoruk ise Bayar'ın hayatının kritik dönemeçlerini konu eden yazılı demecini, “Anıtkabir” çağrısıyla bitirdi:

109 Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, cilt 5, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 466.

110 “Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 10 Kasım 1981, 3-4.

111 “Cenaze sorun oldu”, *Hürriyet*, 24 Ağustos 1986, 16; “Bayar Umurbey'de defnedilecek”, *Milliyet*, 24 Ağustos 1986, 7.

112 “Neler dediler?”, *Hürriyet*, 23 Ağustos 1986, 13.

113 “Umurbey'e gömülecek”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1986, 13; “Demirel: ‘Bayar'ın yeri Anıtkabir'dir’”, *Hürriyet*, 24 Ağustos 1986, 16.

(...) Şimdi Bayar’a devlet töreni yapacağız. Bu, bir büyük direnişçiye ve millî kahramana işlenen devlet günahını ve ayıbını silmeye yeterli olamaz. Bayar’ın büyük Atatürk’ün en yakın siyaset ve mücadele arkadaşlarının başında geldiği, onun itimat ve itibarına mazhar olduğu tarihsel bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bunun icabını yapmalı ve Bayar’ın ebedi istirahatini, en sevdiği ve saydığı büyük Atatürk’ten ayırmayarak Anıtkabir’de sürdürmesini sağlamalıdır. Milletimiz, devletinden bu kadirşinaslığı beklemektedir. (...) Şimdi milletimize sesleniyoruz. Türk milleti, yüz yaşında bile sadece seni düşünen, senin için yaşayan Bayar’ın cenazesinin arkasına düş ve yürü!¹¹⁴

Bu çağrı hükümet üzerine bir baskı unsuru olarak yansıdı. Zira böyle bir naklin gerçekleşmesi, ancak bir yasa değişikliği ile mümkün olabilirdi. Bayar ailesi ile defin konusunu hükümet adına müzakere etmekle görevli Millî Savunma Bakanı Zeki Yavuztürk de Çiftelavuzlar’da Bayar’ın yakınları ve kimi partililer tarafından bu yönde çağrılarla karşılaştı.¹¹⁵ Başbakan Özal, merkez sağda oluşmaya başlayan kamuoyunun beraberinde, olası bir yasa değişikliği hakkında Cumhurbaşkanı Evren ile görüşse de olumsuz bir yanıt aldı. Evren, Anıtkabir’in yalnızca Atatürk’e ait olduğu, orada İnönü de dahil olmak üzere hiçbir kabrin bulunmaması gerektiği fikrindeydi. Böyle bir kanunun önüne gelmesi durumunda veto hakkını kullanacağını söyledi. Bu durumda cenazenin bir aydan fazla bir süre bekletilmesi söz konusu olacaktı.¹¹⁶ Başbakan Özal ise görüşmede Bayar’ın Anıtkabir’e defni ihtimalinin yanı sıra “İsmet İnönü’nün Anıtkabir’deki mevcudiyetini” de sorgulamaktaydı:

Cumhurbaşkanıyla yaptığımız haftalık görüşmede sordum. ‘Ben kanunu okudum, öyle anlaşılıyor ki kanunda siz orayı sadece Atatürk’e mahsus olarak görmüşsünüz. Ama İnönü’yü de oradan almak düşünülebilir mi?’ Kendisi bu soruma şöyle cevap verdi: ‘Biz ilk önce öyle düşündük. İnönü’ye de ayrı bir yer yapılacaktı. Ailesi de önce buna peki dedi, sonra karar değiştirip yerinde kalmasını istediler.’ (...) Bunun için de (Bayar’ın Anıtkabir’e defni hakkında yasa değişikliği getirmek) sordum. Dedim ki, böyle bir kanunu getirsek veto eder misiniz? Kendisi de veto ederim, dedi. Veto edilip de cenazeyi ortada bırakmanın da hiç alemi yoktu. (...) Bana sorarsanız benim düşüncem de Celâl Bayar’ın buraya gömülmemesi yolundadır. (...) Benim de kanaatim açık olarak ifade ediyorum, Celâl Bayar için ayrı bir yer yapılmasıdır.¹¹⁷

114 “Umurbey’e gömülecek”, *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1986, 13.

115 Devlet Mezarlığı Kanunu’nun yer aldığı Resmî Gazete metninin bir suretini yanında bulunduran Yavuztürk’e ve orada bulunan ANAP Milletvekili Leyla Yeniay Köseoğlu’na kimi DYP’li vekiller “niçin bir yasa değişikliğini Meclis’e getirmiyorsunuz?” biçiminde, kimi diğerleri de “istifa edin” diyerek çıkıştılar. Bkz. “Bayar’ın tercihi Anıtkabir’di”, *Hürriyet*, 25 Ağustos 1986, 15; “Bayar Umurbey’de defnedilecek”, *Milliyet*, 24 Ağustos 1986, 7; “Bayar’ın evi yine siyasi merkez”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1986, 10.

116 Evren, *Anılar* 5, 467.

117 *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*, 909-913. Böylelikle Bakanlar Kurulu’nun 24.08.1986 tarihli imzası ile ailesinin isteği doğrultusunda Bayar’ın

Bayar'ın Anıtkabir'e defni ile ilgili oluşan birkaç günlük gündem, esasında tarihsel İnönü-Bayar rekabetinin günlük siyasete ve merkez sağa yansımalarının bir tezahürüdür. Bayar'ın Anıtkabir'e defininin ihtimal dışı olması, merkez sağdaki partiler için İnönü'nün Anıtkabir'deki mevcudiyetini tartışmaya açmaktaydı. Bir bakıma bu gündem maddesi, *"Ya Bayar içeri, ya İnönü dışarı"* biçiminde propaganda edildi.¹¹⁸ Dönemin Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Genel Başkanı ve İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü ise Özal'ın, İsmet İnönü'nün mezar yeri ile ilgili kanaatini yadırgamakla birlikte¹¹⁹, *"Bayar'ın Anıtkabir'e gömülmesine karşı değilim"* diyerek görüş bildirdi: *"Büyük hizmetler yapanlar öldüklerinde layık oldukları itibarı görmelidirler. Hizmet yapan insanlar bütün milletin malıdır. Ben Celâl Bayar'ın Anıtkabir'e gömülmesine karşı değilim. Tarihe mâl olan kişiler hakkında konuşurken memlekette ayırım yapılmamalıdır. Bir tarihsel şahsiyeti oraya koyduysak, onu oradan çıkartmak yerine diğer tarihsel şahsiyetleri de aynı yere koymak daha yerinde olur."*¹²⁰

Neticede hem mevcut mevzuat hem de Cumhurbaşkanı Evren'in "peşinen vetosu" üzerine hükümetin Bayar'ın Anıtkabir'e defni gibi bir alternatif sunamaması doğaldı. ANAP'ın rakibi DYP ile eski AP ve DP'li çevreler ise bunu hükümetin aciziyeti olarak yorumlamaya hazırды. DYP'nin genel başkanı Cindoruk ve "yasaklı fakat doğal lideri" Demirel, "Hükümet istiyor mu, istemiyor mu? İstenseydi olurdu" biçiminde bir tavır takındı. Bir kanun değişikliği teklifinin hazırlanmayışının üstüne gidildi.¹²¹ Bu bakımdan Bayar'ın defni üzerine oluşan birkaç günlük siyasi gündem, hem tarihsel İnönü-Bayar çekişmesinin hem de günlük ANAP-DYP rekabetinin yansımaları idi.

Umurbey'e, Celâl Bayar Vakfı'na ait araziye defnedilmesi karara bağlandı. Söz konusu karar için bkz. "22.08.1986 tarihinde vefat eden Atatürk'ün Milli Mücadele arkadaşı ve son Başbakanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Bursa ili, Gemlik ilçesi, Umurbey Bucuğunda bulunan Celal Bayar Vakfına ait araziye gömülmesi", Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2 / 560-511-6., 24.08.1986.

118 "Yüzyıllık tarih noktalandı", *Yankı*, 805 (1-6 Eylül 1986): 40.

119 "Bayar'ın isteğine İnönü desteği", *Hürriyet*, 25 Ağustos 1986, 15.

120 "Celal Bayar için kavga", *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 1986, 13.

121 "Umurbey'de keşif", *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1986, 10; "Bayar'a saygı", *Milliyet*, 28 Ağustos 1986, 13. ANAP Çorum Milletvekili İhsan Tomuş, Bayar'ın da Anıtkabir'e defni üzerine bir yasa değişikliği hazırlasa da, bu yasa önerisinin ANAP Grubunda benimsenip TBMM'ye aksettirilmediği anlaşıyor. Bkz. "Bayar'a saygı", *Milliyet*, 28 Ağustos 1986, 13. Demirel'in, Başbakan Özal'ın bu konunun siyasi bir istismar hâline getirilmesinden şikâyet etmesi üzerine söyledikleri bunu örneklendirir: *"Anıtkabir'e gömülmesini kendisi istiyor mu, istemiyor mu? Yoksa istiyor da başaramıyor mu? Bunu açıklığa kavuştursun. (...) Hükümet muktedir olma yeridir. Yapamama değil, yapma yeridir. İstemiyorsa başka bir şeydir; istiyor da yapamıyorsa başka bir şeydir. İkisi de zaaf ifade eder."* Bkz. "Demirel: Özal, anarşi taciri", *Hürriyet*, 27 Ağustos 1986, 23. DYP Genel Sekreteri Gökberk Ergenekon, *"Özal, kendi beceriksizliğinin faturasını Evren'e çıkartıyor"* diyerek Başbakan Özal'a yüklendi. Bkz. "Anıtkabir tartışması sürüyor", *Milliyet*, 2 Eylül 1986, 8.

Bayar'ın cenazesinin İstanbul'dan Ankara'ya aktarıldığı sırada, naaşı Cumhurbaşkanı adına Ankara Etimesgut Havaalanında karşılamak üzere askerî bir heyet de görevlendirilmiş ve helikopter ile yola çıkmıştı. Fakat helikopter bir kaza sonucu yere düştü ve Cumhurbaşkanı Başyaveri Albay Cevat Erten ve Pilot yüzbaşı Gürdoğan Kuloğlu hayatını kaybetti.¹²² Bu vakayı daha da ilginç kılan ise şuydu: İlk programa göre helikopter Bayar'ın yakınları için tahsis edilmiş, bu da bir jest olarak yorumlanmış idi. Fakat sonradan gerçekleşen program değişikliği ile Bayar ailesi; kızı, damadı ve bazı torunları, Bayar'ın naaşını da taşıyan askerî uçakla İstanbul'dan Ankara'ya yolculuk etti. Dolayısıyla kazanın vahim boyutunun çok daha büyük olması, yakın ama gerçekleşmeyen bir ihtimal olarak var olmuştu.¹²³

Nihayetinde 26-29 Ağustos'u kapsayan dört gün, devlet töreni ve Celâl Bayar'ın defnedilmesini kapsayan bir program ile geçti. Bayar için önce İstanbul'da vefat ettiği hastanenin önünde bir saygı geçidi yapıldı.¹²⁴ Ardından cenazenin Ankara'ya getirilmesi ile kalabalık bir protokol eşliğinde devlet töreni gerçekleştirildi ve Maltepe Camii'nde cenaze namazı kılındı.¹²⁵ 29 Ağustos günü ise cenaze Umurbey'e getirildi ve kılınan ikinci cenaze namazının akabinde, Celâl Bayar Vakfı'na ait bölgede toprağa verildi.¹²⁶ Bugün Umurbey'deki Celâl Bayar Vakfı hem müze ve kütüphane işlevi görmekte hem de Bayar'ın anıtmezarını ihtiva etmektedir.

Sonuç

Celâl Bayar, bir asrı aşan ömründe erken yaşta yer aldığı politik görevler ile tarih sahnesinde birbirinden farklı pek çok rol ve unvanın sahibi idi. 27 Mayıs sonrası politika hayatı içerisinde resmî ve aktif bir mercide bulunmadı. Fakat politik yaşamın uzağında kalmayacak bir ağırlığa sahipti. Bu ağırlık, bilhassa 12 Eylül sonrasındaki süreçte ona “merkez sağın icazet makamı” olmak gibi yeni bir rol daha kazandırdı. 100 yaşında iken Bayar'ın bir ziyaret merkezi hâlini almasının birkaç nedeni vardır. Bunların ilki şüphesiz Bayar'ın merkez sağ için mevcut olan siyasi kişiliği ve ağırlığından ileri gelir. Bir ikincisi de DP'nin, merkez sağ gelenekteki anlamının canlı olması ve tabanın önem verdiği bir maziye simgelemesi dolayısıyladır. Ne var ki tüm bu simgesel rollerin Bayar öznesinde kendisini göstermesi, son kertede dönemin olağanüstü konjonktürü nedeniyledir. Zira 12 Eylül Askerî Darbesi

122 “Evren'in başyaveri şehit oldu”, *Hürriyet*, 27 Ağustos 1986, 21.

123 Prof. Dr. Akile Gürsoy ile 28 Mayıs 2023'te e-posta aracılığıyla yapılan görüşmeden öğrenilmiştir.

124 “Adım adım son yolculuk”, *Hürriyet*, 27 Ağustos 1986, 23.

125 “Bayar'a Saygı”, *Milliyet*, 28 Ağustos 1986, 15; “Bayar'ın son yolculuğu”, 29 Ağustos 1986, *Milliyet*, 8.

126 “Ve Bayar doğduğu toprakta”, *Hürriyet*, 30 Ağustos 1986, 15; “Bayar defnedildi”, *Milliyet*, 30 Ağustos 1986, 6; “Umurbey gösterisi”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1986, 11.

sonrasında, Türk siyasetinde partiler ve siyasetçiler düzeyinde köklü bir yeniden yapılanma hedeflenmişti. Yeni siyasal aktörlerin ortaya çıktığı süreçte, Türkiye'nin geçmişten gelen ideolojik eğilimlerini ve siyasi birikimini kendi bünyelerinde toplamak iddiasındaki çevreler için Celâl Bayar gibi simge bir figürden destek almak fikri, hem tabana anlamlı bir mesaj verme aracı hem de bir meşruiyet sağlama zemini olarak değerlendirildi. Aynı zamanda dağınık biçimde ilerleyen parti kurma uğraşlarının tek bir merkezde toplanması açısından Bayar'ın adı, farklı grupların ön alabilmesine imkân tanıyan güçlü bir referans niteliği taşıdı. Öte yandan, askerî yönetimden siyasi faaliyet izninin alınması sürecinde, Bayar'ın yine bu çevreler tarafından anahtar bir kişilik olarak görülmesi de bu yönelimi besleyen pragmatik nedenlerden biri olarak öne çıkmıştır. Örneğin Süleyman Demirel ve yakın ekibinin Bayar ziyaretleri, tüm bu nedenlerin bir yansımasıdır.

Bayar'ın ise burada belli bir partiye angaje olmadığını görmekteyiz. Bu bağlamda Bayar'ın rolü "icazet makamı" seviyesindedir, "destek makamına" evrilmemiştir. Bayar'ın gelen ziyaretçilerinin fikirlerini dinlemek, öteden beri bilinen siyasi görüşlerini aktarmak ve parti faaliyetlerinin bir merkezde birleştirilmesini salık vermekle yetindiği anlaşılmaktadır. Neticede 100 yaşının getirdiği sağlık koşulları da Bayar'ın bu evredeki rolünün daha büyük ve eylemsel olmamasının akılda tutulması gereken temel gerekçelerindendir.

Öte yandan Bayar'ın yaşı göz önüne alındığında, bu tarz bir gündemi idare etmede ailesinin -bilhassa damadı Dr. Ahmet İhsan Gürsoy ve kızı Nilüfer Gürsoy'un- desteklerinin hayli önemli olduğu söylenmelidir. Zira gündem konularını özellikle damadı Gürsoy ile istişare ettikleri anlaşılmaktadır.¹²⁷ Dolayısıyla bu yıllarda siyasi gündemle alakalı bilgilendirici ve yönlendirici konuları nedeniyle ailesinin işlevsel rollerinin altını çizmek gerekir.

Bayar'ın bu devirdeki önceliklerinden bir diğeri 12 Eylül yönetimine yardımcı olmak ya da yönetimin tasarruflarına ters gitmemek oldu. 27 Mayıs'a maruz kalan bir figürün 12 Eylül'ü desteklemesi tenakuzunda ise Bayar'ın zihninde yer eden devlet kültürünün önemli payı vardı. Bayar 12 Eylül öncesi ülke koşullarını, "devlete kasteden komünizm tehlikesinin kapıda görünmesi" biçiminde okudu. 12 Eylül'ün darbeye meşruiyet kazandırma adına kullandığı söylemler; Bayar için "komünizm fobisinin", devletin dağılma tehlikesinin ve 1961 Anayasası'nın ortadan kalkması işlevleriyle beraber kabul görmüştür.

Celâl Bayar'ın bu yıllardaki yaş günlerinin, siyasal bir gösteri tadında kutlandığı söylenmelidir. Bu yıllarda Bayar'ın, 27 Mayıs'ın akabinde atlattığı badirelerden sonra asırlık bir ömre ulaşmasına rövanşist bir mana yüklendiği tespiti yapmak da mümkündür. Örneğin, Cemal Kutay'ın, "*Bayar'ın 100*

127 Bkz. Bayar'ın torunu Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'den aktaran; Abdullah Tok, "Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar", *Asırlık Çınar Celâl Bayar*, cilt 1, ed. Nurettin Gülmöz ve Nejdettin Bilgi, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 46.

*yaşına gelmesini sadece tıbbi bir harika değil, ilahi adaletin bir tecellisi” olarak sunması bu manayı iyi yansıtır.*¹²⁸

Celâl Bayar, 20’li yaşlarda elde ettiği politik ve millî görevler ile hem çok erken yaşta politik bir kimlik kazanmış hem de hayatının sonuna dek sahip olduğu politik kimliğin izlerini taşımıştır. Son yıllarındaki mülakatlarında İttihatçı kimliğini anması, Atatürkçülüğü ise anmanın yanı sıra yeniden canlanması gereken bir fikir olarak sunması dikkate değerdir. Bayar için İttihatçı ruh, izlerini hayatının devamında da farklı düzlemlerde görebileceğimiz bir anlayış olarak kendisini gösterir. Atatürkçülük ise, Cumhuriyet devresinde rol aldığı bütün siyasi görevler ve yükselişleri borçlu olduğu liderine duyduğu maneviyat ve onun fikirlerine duyduğu tutkunun dışı vurumudur. Bayar’ın yaşamının son yıllarında her iki kimliğini de bağlılık ve sıklıkla anması, siyasal karakterindeki her iki aidiyetin ebed müddetliğine işaretir.

Bayar’ın ölümü ile birlikte başlayan Anıtkabir’e defin meselesi ise esasında İsmet İnönü’nün Anıtkabir’de yatıyor olmasının getirdiği bir tartışma biçimidir. Bu bir bakıma İnönü-Bayar çekişmesinin izlerinin 1980’li yılların siyasetine izdüşümüdür. Merkez sağda meselenin önemli ölçüde ANAP-DYP rekabeti nedeniyle kızıştığını da söylemek gerekir.

Biyolojik ömür ile siyasal ömür arasında her zaman doğrudan bir örtüşme bulunmaz. Ancak Bayar’ın siyasal ömrünün, biyolojik ömrünün hemen her evresinde devamlılık arz ettiği görülmektedir. Celâl Bayar yakın dönem Türkiye tarihinin II. Meşrutiyet, Millî Mücadele, Cumhuriyet, çok partili demokratik yaşam gibi birbirinden farklı evrelerinde var olan ve tarihe mâl olmuş bir figürüdür. Burada dikkat çekici olan husus onun aktif politika dışında ve 100 yaşının civarında dahi siyasal işlevselliğini sürdürebilmiş olmasıdır. Bu yönüyle Bayar’ın yalnızca uzun ömürlü siyasal bir figür değil, aynı zamanda siyasal referans olma ve temsil kapasitesi bakımından da ömrünün farklı evrelerinde etkinliğini sürdürebilmiş bir örnek olduğu tespitini yapmak mümkündür.

128 “Hilton’da 100. yaş töreni”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1982, 12.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),
30-18-1-2 / 560-511-6.

II. Resmî Yayınlar

Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları
(13.12.1985-12.12.1986), Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1986.

Resmî Gazete, 10.11.1981.

Resmî Gazete, 29.04.1983 (2. Mükerrer Sayı).

III. Araştırma Eserler

Arcayürek, Cüneyt, *Büyüklerle Masallar Küçüklerle Gerçekler 2: Bir Giden Bir Gelen Bir Bekleyen*. 2. bs, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.

Aslanbaş, Alper Sedat ve Baskın Bıçakçı, ed., *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Avcı, Sabit Osman, *Dinlediklerim, Öğrendiklerim, Söylediklerim ve Yaptıklarım*. İstanbul: Kaya Matbaası, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı (1899-1960)*. 7. bs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.

Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1994.

Bayar, Celâl, *Atatürk'ten Hatıralar*. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.

Bayar, Celâl, *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, hazırlayan İsmet Bozdağ, İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1978.

Bayar, Celâl, *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş*. cilt 1, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

- Bayar, Celâl, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*. hazırlayan Yücel Demirel, 4. bs, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Belç, Belig, *Yazamadıklarım*. İzmir: Memleket Matbaacılık, 1993.
- Bilgiç, Sadettin, *Hatıralarım*. 3. bs, Ankara: Akasya Kitap, 2007.
- Bozdağ, İsmet, *Bir Darbenin Anatomisi: 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Emre Yayınları, 1991.
- Bozdağ, İsmet, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat: Celâl Bayar*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986.
- Celâl Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes*. hazırlayan İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986.
- Celal Bayar Anlatıyor: Bilinmeyen Atatürk*. hazırlayan İsmet Bozdağ, 5. bs, İstanbul: Truva Yayınları, 2009.
- Cemal, Hasan, *12 Eylül Günlüğü 2: Demokrasi Korkusu*. İstanbul: Everest Yayınları, 2012.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, “Bayar Yüz Yaşına Girerken”, *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*. hazırlayan Mükerrrem Sarol ve İsmet Bozdağ, 58-60, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982.
- Doğan, Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*. 2. bs, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985.
- Donat, Yavuz, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*. 2. bs, İstanbul: Merkez Kitapları, 2005.
- Erdül, Mehmet, *Generallerin Gecesi Zincirbozan: Kırılma Noktası*. İstanbul: B Yayın, 2010.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları*. cilt 2, 2. bs, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları*. cilt 4, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren’in Anıları*. cilt 5, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- Göker, Olcay, “Bir Gözlem ve Bir Sonuç”, *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*. hazırlayan Mükerrrem Sarol ve İsmet Bozdağ, 88-90, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982.
- Güven, Turgut Yılmaz, *Demirel’li Yıllar: Hamzakoy’dan Demokrasi Mahzenine (12 Eylül 1980-24 Eylül 1987)*. Basım bilgileri yok.
- Ilıcak, Nazlı, *12 Eylül Kazanında Bir Gazeteci*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.

- Kirazoğlu, İbrahim, “Ölümle Yüz Yüze”, *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*. hazırlayan Mükerrerem Sarol ve İsmet Bozdağ, 129-131, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982.
- Kutay, Cemal, *Celâl Bayar’ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler*. İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 1982.
- Refiğ, Halit, “Dünden Bugüne Bayar”, *100. Yaşında Celâl Bayar’a Armağan*. hazırlayan Mükerrerem Sarol ve İsmet Bozdağ, 146-148, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1982.
- Saray, Mehmet, *Celâl Bayar’la Son Röportaj*. İstanbul: Postiga Yayınları, 2013.
- Taşkın, Hasan, *Demirel’in Kara Kutusu Orhan Keçeli*. 2. bs, İstanbul: Neden Kitap, 2007.
- Turgut, Mehmet, *Siyasetten Sahneler*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991.
- Yaşar, Muammer, *Paşalar Politikası*. 3. bs, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.

IV. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Günaydın

Hayat

Hürriyet

Milliyet

Tercüman

Yankı

Yeni Düşünce

V. Makaleler

- Bilgi, Nejdett, “Celâl Bayar’ın Kişiliği ve İttihatçılığı”, *Asırlık Çınar Celâl Bayar*. cilt 1, Editör Nurettin Gülmez ve Nejdett Bilgi, 231-258, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.
- Bora, Tanıl, “Celâl Bayar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. cilt 2: Kemalizm, 6. bs, 546-554, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, “12 Eylül ve Merkez Sağ”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, 6 (1 Aralık 2007): 183-201. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/215601> .

Hançer, Enes, “Celal Bayar’ın Son Yılları (1980-1986), *Asırlık Çınar Celâl Bayar*. cilt 1, Editör Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, 917-930, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.

Kocatürk, Utkan, “Celâl Bayar’la Bir Konuşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2, 5 (1986): 323-360. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156500>.

Tok, Abdullah, “Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar”, *Asırlık Çınar Celâl Bayar*. cilt 1, Editör Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, 29-50, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.

Uyar, Hakkı, “Türk Siyasal Yaşamında İsmet İnönü-Celal Bayar Rekabeti”, *Asırlık Çınar Celâl Bayar*. cilt 1, Editör Nurettin Gülmez ve Nejdet Bilgi, 567-600, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.

VI. İnternet Kaynakları

Arşiv Odası, “Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982 – BBC Türkçe”, BBC News Türkçe, erişim 3 Ocak 2025, <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ>.

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiyenin-3-cumhurbaskani-celal-bayarin-kizi-dr-nilufer-gursoy-103-yasinda-hayatini-kaybetti/3263497>.

<https://www.celalbayer.org>

VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Prof. Dr. Akile Gürsoy ile 27-28 Mayıs 2023’te e-posta aracılığıyla yapılan görüşme.

Extended Abstract

Mahmut Celâl Bayar (1883-1986) lived a life of over 103 years, which is rarely seen among political figures in Turkish and world history. In his life of more than a century, he was the owner of many different roles and titles in history with the political duties he took part in at an early age. A staunch Unionist, Galip Hodja of the National Forces, founder and first general manager of İş Bank, Minister of Economy, Atatürk's last Prime Minister, first general chairman of the opposition party that carried out the change of power, Türkiye's third and first civilian-origin president, and also the first and only "deposed" president... Bayar's turbulent and up-and-down political life included the red-green striped independence medal, as well as a trial on Yassıada with a request for death penalty and a conviction in Kayseri Prison. His rivalry with İsmet İnönü, especially from the early years of the Republic, and the legacy of this rivalry from the Atatürk era to the multi-party democratic life together with the CHP-DP duality, were a process that also constructed his ideological views. Celâl Bayar did not hold an official and active position in politics after the May 27 coup. However, he had the quality of not staying away from political life. The fact that Bayar, who was in his late 90s and early 100s by the 1980s, continued to be the center of political attention is a phenomenon that deserves attention. This study claims to analyze this phenomenon. In addition, Bayar's daily life and health condition in the last phase of his life, his perspective on the September 12 coup, his political and historical evaluations, and the role attributed to him in the political order created from scratch are examined. On the other hand, the political debates that arose following his death regarding the possibility of his burial in Anıtkabir are also evaluated.

Thus, the following research questions emerged: What were Celâl Bayar's daily life and activities in the last phase of his life? How can it be explained that a historical figure who was subject to the sanctions of the May 27 coup now has a positive view of the September 12 coup? What were Bayar's evaluations of tendencies that had permeated his political character, such as Unionism and Atatürkism, in the last years of his life? What were the conditions that brought him to the position of "symbolic authority figure

of the center-right” in the establishment phase of new political parties after September 12? How realistic was Süleyman Demirel’s offer to him to be the party chairman? How can the political discussions that arose with the possibility of Bayar’s burial in Anıtkabir be evaluated from a historical perspective? The article seeks answers to these research questions.

It is known that Celâl Bayar is a natural old man due to his advancing age, but it is seen that he maintains his mental health and maintains his physical health at a sufficient level. Thus, it is understood that the last years of his life also carry historical meaning. Before the September 12 coup, Bayar was in a position to criticize the state of the country and particularly target communism. He interpreted the September 12 coup from a positive perspective as an intervention that brought the state out of the chaos it was in. In this assessment, his anti-communist tendency and sensitivity to state supremacy came to the fore. Bayar was also someone whose opinions were sought during the creation of the new constitution. His view on the constitution was positive. The implementation of a constitution that would radically change the 1961 Constitution was parallel to his views from the past. During the establishment of new political parties, Bayar’s house became a visitor center. The main purpose here was to gain the support of the symbolic name of the center-right. During this period, the ban on existing politicians and the establishment of a completely new political order created a need for a reference for new politicians. The strongest reference on the center-right was Celal Bayar, who is still alive. Therefore, the establishment phase of new parties turned Celal Bayar into a “symbolic authority figure” or an “elder statesman” of the center-right. Bayar’s death also brought up the possibility of his burial place being Anıtkabir. This agenda has also given birth to a new political debate that needs to be examined.

In line with all these research topics and questions, the main focus of the article is that Celâl Bayar was a political focal point even at the end of his 90s and the beginning of his 100s. It is thought that the diversity of sources used in the article enriches the subject. The sources used in the article are a archive document, relevant Official Gazette decisions, newspapers and magazines of the period, memoirs and research works, book chapters and articles, some internet sources, interviews with Celâl Bayar from that period and my interview with Prof. Dr. Akile Gürsoy, Celâl Bayar’s granddaughter.